

Verslag van een reis naar de Zuidwester- en
Zuidooster-eilanden (Zuid-Molukken) door
Joseph Kam (1825)

Chr.G.F. de Jong, M. van Selm

Inleiding

Het bezoeken van de Zuid-Molukse eilanden ten einde de sacramenten te bedienen, huwelijken te bevestigen en de scholen te inspecteren, behoorde tot de taken van de predikant van Banda. Na het overlijden van de predikant Philippus de Graaff in 1803¹ was de predikantsplaats op de Banda-eilanden echter lange tijd leeg gebleven, ondanks herhaalde verzoeken van Banda's gezaghebber aan Batavia's kerkeraad om een nieuwe predikant naar Banda te zenden.² Pas in 1820 kreeg Banda, door de aanstelling van de in 1819 op Ambon aangekomen zendeling van het Nederlands Zendeling Genootschap Johannes Finn, een nieuwe (waarnemend) predikant.³ De noodzaak eerst op de Banda-eilanden zelf orde op zaken te stellen, gebrek aan scheepsgelegenheid en Finn's wankelende gezondheid waren de redenen dat ook toen nog de zuidelijke eilanden van predikantsbezoek verstoken bleven. Finn's eerste reis naar de Aru-eilanden vond pas plaats begin 1831.⁴

In 1825 echter zag de Ambonse predikant Joseph Kam zijn al vaker gedaan verzoek om de zogenaamde Zuidooster- en Zuidwestereilanden te mogen bezoeken, door gouverneur der Molukse Eilanden, mr P. Merkus (1822-1828), gehonoreerd. Luitenant der 1e klasse D.H. Kolff en diens mede-commissiant J.B. Dielwart zouden in opdracht van Merkus met Z.M. brik *Dourga* naar de zuidelijke eilanden reizen om de verwaarloosde bestuurlijke banden met deze eilanden te herstellen, en Kam mocht van die (scheeps)gelegenheid gebruik maken om de staat van kerken en scholen daar op te nemen. Van deze reis zijn twee verslagen van Kam's hand bewaard gebleven. Het beknopte verslag dat Kam in november 1825 bij gouverneur Merkus indiende, was naar Kam's eigen zeggen

-
- 1 Gezaghebber en Politieke Raad van Banda melden in een brief aan GG en Raden van Ned.-Indië, van 12/9/1803 het overlijden van "den braven predikant Philippus de Graaf onder het Engelsch bestier", ANRI, Archief Banda 66, idem 74/2.
 - 2 Voor de kennisgeving van De Graaff's overlijden, zie: A.H. Veuge en Politieke Raad Banda aan GG van Ned.-Indië J. Siberg en Raden van Indië, 12/9/1803, ANRI, Archief Banda 66 en 74/2; verzoek om een nieuwe predikant voor Banda, in Politieke raad Banda aan GG J. Siberg en Raden van Indië, ult^o aug. 1804, ANRI, Archief Banda 67.
 - 3 Na de dood van De Graaff werd Banda in maart 1808 nog wel bezocht door de Ambon's predikant Arnold Engelbert van den Broek, zie div. stukken in ANRI, Archief Banda 70, 71, 75, 76, 79. In 1818 verbleef de Batavia'se predikant D. Lenting enige tijd op Banda. Deze was meegereisd met de expeditie-Buyskes, die naar de Molukken was gekomen om een einde te maken aan de in 1817 op Saparua en Ambon uitgebroken Pattimura-opstand. Notulen kerkeraad Banda, 18/4/1818, Kerkarchief Banda, bundel 396; I.H. Enklaar, *Joseph Kam "Apostel der Molukken"* (Den Haag 1963) 53, 147.
 - 4 Notulen kerkeraad Banda, 8/1/1818, Kerkarchief Banda, bundel 396; J. Finn aan HB NZG, 22/3/1832, ARvdZ 29/5/D.

bedoeld als aanvulling op de verslagen die Kolff en Dielwart voor Merkus hadden opgesteld⁵ en concentreerde zich derhalve uitsluitend op kerk- en schoolzaken. Aan het door hemzelf opgerichte Medewerkend Zendelinggenootschap (ook wel Hulpzendelinggenootschap genoemd)⁶ te Ambon schreef Kam het hier opgenomen, uitvoerige verslag.⁷

De door Kam bezochte eilanden waren (in deze volgorde) Portugees Oost-Timor, Wetar, Kisar (Kam: Makisser), Leti (Kam: Lety, Letij), Moa (Kam: Mowa), wederom Leti, Roma, Damar (Kam: Damme), Lakor en Sermata (Kam: Sarimatta), die alle tot de groep der Zuidwester-eilanden behoren. Vervolgens werd, na Banda te hebben aangedaan, een aantal eilanden der Zuidooster-Eilanden bezocht. Aangedaan werden Babar, de noordoostelijk daarvan gelegen eilanden Wamar (Kam: Waber, Wammer), Wokam (Kam: Wokan) en Ujir (Kam: Wadjir) in de Aru-groep, en ten slotte Larat en Tanimbar (Kam: Tenimbar) in de Tanimbar- of Timorlaut-groep. Hierop voer Kam via Banda terug naar Ambon. Kort na zijn terugkeer bezocht Kam een aantal gemeenten op Nusalaut, Saparua en Haruku.

Werd Kam middels deze reis in staat gesteld een begin te maken met het herstel van scholen en gemeenten te midden van een aantal naar het Woord hunkerende inlandse volkeren, voor gouverneur

-
- 5 “Extract uit het Register der handelingen en Besluiten van den Gouverneur der Moluksche Eilanden”, 21/3/1826. No. 3, ANRI, Archief Banda 112, deelt mee: “Gelezen 1°. een door den Luitenant ter zee van de eerste klasse Kolff aangeboden dagregister van de door hem, ingevolge besluit van den 18e Mei 1825 No. 1 volbrachte reis, met Z.M. Brik de Dourga, naar de Zuidwestersche, Zuidoostersche en Aroesche eilanden; - houdende dit register een omstandig verhaal, van al het voor gevallene gedurende die reis; van alle de verrigtingen van gemelden Heer Kolff, zoo ten aanzien der door hem gemaakte schikkingen, tot nut en welzijn van de op deze togt bezochte volken, als ten aanzien van de benoeming of bevestiging van derzelver hoofden, en eindelijk, van alle belangrijke berigten welke door hem zijn ingewonnen kunnen worden. 2°. Eene missive van den Heer J.B. Dielwart, dd. 10 Januarij 1825, daarbij ingevolge art. 7 van de hem bij besluit van den 18 mei 1825 no. 1 gegeven instructie, aanbiedende, een algemeen verslag van het door hem gedaan onderzoek op de Zuidwestersche, Zuidoostersche en Aroesche eilanden; houdende dit verslag eene omstandige beschrijving der gemelde eilanden en de daarop gelegene negorijen en campongs, van de gesteldheid der lucht, en van den grond, van den staat der bevolking, van derzelver godsdienst, zeden en gebruiken, van den staat van den landbouw, den handel, de zeevaart, de veeteelt, en de visscherijen, en eindelijk van alles, wat eenigzins belangrijk kan worden geacht.” Bijlage bij dit extract is een lijst van de op de verschillende eilanden door Kolff benoemde hoofden.
- 6 Het Ambonse Medewerkend Zendelinggenootschap of Hulpzendelinggenootschap was in 1821 door Kam opgericht om het wegvallen van een deel der gouvernementsteun, met name voor de bezoldiging der schoolmeesters, op te vangen. Afgezien van de voorzitter (een predikant) en de secretaris (vanaf 1835 B.N.J. Roskott) bestond het uit een aantal aanzienlijke ambtenaren. Het had, naar het voorbeeld van het Javaans Medewerkend Zendelinggenootschap in Batavia, als doel het werven van fondsen, het opvangen van en naar vermogen hulp bieden aan zendelingen die in de Molukken arriveerden of daar reeds werkzaam waren, het adviseren van het NZG-bestuur, het bezoeken van afgelegen christen-negerijen en in meer algemene zin het meewerken aan de verbreiding van het christendom onder de niet-christelijke bevolking (islamieten en de zgn. “heidenen”). Wegens zijn samenstelling was het een voor de overheid geschikt instrument ter regulering van de activiteiten der zendelingen. Op den duur leidde dit tot stijgende onvrede in kringen van zendelingen, die uitmondde in de ontbinding van het genootschap in 1842.
- 7 Dit langer verslag is aanwezig in dossier ARvdZ 18/24; het kortere, voor gouverneur Merkus bestemde “Rapport van den Predikant te Amboina J. Kam over den staat der kerken en scholen in de Zuid Westersche en Zuidoostersche eilanden in 1825”, 10/11/1825, bevindt zich in ANRI, Archief Banda 44.1.

Merkus lagen de zaken anders. Voor hem ging het om het noodzakelijk geachte herstel van Nederlandse gezag in dit sedert de ondergang van de VOC verwaarloosde eilandenrijk. Hij zag het belang van deze reis, inclusief Kam's missie, in eerste instantie in termen van het in kaart brengen van de politieke, sociale, godsdienstige en militaire situatie van het gebied. Dat in kaart brengen diende gevolgd te worden door de planting en uitbreiding van het christendom. Vestiging en versteviging van het christendom was voor Merkus synoniem enerzijds met het creëren van een bevolking die loyaal was jegens het Nederlands-Indische gouvernement, en anderzijds met het verheffen van de inheemse cultuur tot een hoger plan. Want dat het gouvernement in de Molukken op dit laatste terrein een taak had, was voor Merkus onomstreden. Dit hield in dat “de bemoeijingen der Regering thans de strekking hebben zich in alle huishoudelijke inrigtingen der Inlanders te dringen, en de aartsvaderlijke eenvoudigheid derzelven te doen vervangen door een meer ingewikkeld zamenstel, berekend voor eene veel hoogere mate van beschaving en welvaart dan die volken nog hebben bereikt” – reden dat hij ook een fervent tegenstander was van het cultuurstelsel in de Molukken, het stelsel van gedwongen teelt en leverantie aan het gouvernement van kruidnagelen.⁸ Hij vervolgde: “Volmondig moet ik bekennen, dat het indringen in de huishoudelijke inrigtingen van een volk, dat, ofschoon eenvoudig, gelijk de Javaan, tot eenen zekeren maatschappelijken stand is geklommen, en reeds aan een geregeld bestaan is onderworpen, nadeelig, ja gevaarlijk kan zijn; maar het is te bekend dat de eilanders in de Moluccos ver van dien Staat verwijderd zijn en dat zij daartoe nog moeten worden geleid. Kan dit nu, en kan aan die leiding zoodanige wending gegeven worden, dat de inlandsche bevolking zich schikke naar de gebruiken, zeden en zoo mogelijk den Godsdienst van de Europeesche overheerschers, moet dit naar mijn inzien, niet dan de wenschelijkste gevolgen te weeg brengen.”⁹

Merkus dacht deze situatie niet zo zeer te bereiken door de plaatsing van Europese zendelingen, als wel door de uitbreiding van het aantal inlandse schoolmeesters. In 1825 waren reeds zeven van hen werkzaam in het door Kam bereisde gebied, namelijk drie op de Aru-eilanden, een op Kisar, een op Banda, een op Damar en een op Leti. Deze werden door het Medewerkend Zendelinggenootschap te Ambon onderhouden. Doch hun aantal moest volgens Merkus worden uitgebreid met een schoolmeester in Aru-archipel, twee op Leti, een op Moa, een op Wetar, een op Lokon, een op Loncang, een op Sermata, een op Babar, en een of twee op de Tanimbar-eilanden, zo daar het Nederlandse gezag daadwerkelijk mocht worden gevestigd.

Van Europese zendelingen verwachtte Merkus niets, daar die (in de regel) gehuwd waren en daardoor ongeschikt om zich op afgelegen posten onder de “primitieve heidenen” te vestigen. Hij beschouwde hun arbeid hierdoor als nutteloos en als een last voor het gouvernement.¹⁰ Dat Merkus niet geheel ten onrechte dit standpunt was toegegaan, bleek wel uit het feit dat de Europese zendelingen, die het Nederlands Zendeling-Genootschap te Rotterdam op aandringen van Kam in de jaren twintig voor de Zuidwester-eilanden bestemde en uitzond, hun werk niet anders dan met de grootst

8 Zie Secr. van Staat, GG van Ned.-Indië, a. MvK, 2/2/1825, nr 46, ARA, Archief MvK 474.

9 Ontleend aan P. Merkus aan Comm. Gen. over Ned.-Indië, 31/3/1827, ARA, Archief MvK 606, L^a B.

10 Zie hierover het uitvoerige P. Merkus aan GG van Ned.-Indië, 15/5/1826, ARA, Archief MvK 606, nr 51.

mogelijke moeite en met verwaarloosbaar resultaat hebben kunnen verrichten. Hun leef- en arbeidsomstandigheden waren zelfs van dien aard, dat omstreeks 1840 het NZG-bestuur besloot de Zuidwester-eilanden op te geven en de betrokken zendelingen elders in de Molukken te werk te stellen.¹¹

11 Zie hierover HB NZG aan G.H. Noordhoff te Timor Kupang, 6/10/1841, ARvdZ 44/3; en Chr.G.F. de Jong, H.E. Niemeijer en M. van Selm, "Nieuwe bronnen tot de geschiedenis van het christendom in Maluku (1605-1935). Vondsten, thema's en oriëntaties", *DZOK*, jrg. 4, nr 2 (1997) 52-90.

Amboina 20 October 1825

Aan het Medewerkend Zendeling-Genootschap te Amboina¹²

Zeer Geliefde Medebroeders in Onzen Heer!

Ik heb het genoeg om hierby aan Ulieden overteleggen een ampel verslag van mijne reis en werkzaamheden in de Zuid-West en Zuid-Ooster Eilanden, waartoe my den Heer Gouverneur der Moluksche Eilanden Mr. P. Merkus by besluit van den 26 Mei III, een gunstige gelegenheid aanbod, en wel met Z.M. gewapende Brik van Oorlog, genaamt Dourga, onder bevel van den Luitenant Kolff.¹³

Den oostenwind in deze Mousson ons zeer ongunstig zijnde, zoo kwamen wy eerst op den 2 Juni voor Timor-Delie ten anker, alwaar wy des avonds onze opwachting [maakten], by den Portugeeschen Gouverneur van dien post aldaar, die ons ook zeer veel beleefdheid betoonde, en ons den volgenden dag by hem ter maalyd noodigde, by welke gelegenheid ik dan ook eenige Pateries of Priesters van den R.K. Godsdienst aldaar ontmoete, die mede hun byzonder genoeg te kennen gaven, van my in hun midden te zien, te meer, daar zy reets veel van den voorspoed mijner werkzaamheden, alsmede van de poging van onzen Broeder Le Bruijn¹⁴ op Timor-Koepang vernoomen hadden, zy schenen mede zeer verblyd te zijn, over de uitbreiding van het Christendom, byzonder in de Molukkos.

Na het eindigen dezer maalyd namen wy een vriendelyk afscheid van den Gouverneur en begaven ons wederom naar boort, en daar wy nog een paar dagen vertoeven zouden, om ons van verversching en andere behoeften te voorzien, zoo begaven wy ons den volgenden morgen wederom aan wal, met oogmerk om den Openbaren Godsdienst bytewonen, en nadat wy pas aan wal gekomen waren, zoo hoorden wy ook al aanstonds het luijen der klokken, hetwelk door een schot uit een soort van draai bast gevolgd werd, en by nader onderzoek, zoo was dat het sijn of teken tot het morgen gebed, tot herinnering dergene die te ver van de kerk af wonen, om het luijen der klokken te hooren, zoo ook des avonds, op dat een ieder zich herinneren dat de tyd des Gebeds daar is, op dat die genen welke zich niet ter kerke kan begeven, evenwel hunne gebeden te gelijker tyd met de Gemeente uitoefenen. Ik was reeds van den beginnen myner aankomst in de Molukkos begerig, om te vernemen op welk eene wyze voor meer dan twee Eeuwen, de Portugeesche den Christelyken Godsdienst in deze landen hebben ingevoerd en voortgeplant, en welk met zulk een goed gevolg, als tot dus ver nog op zoo velen Eilanden gevonden wordt.

12 Aan de tekst van het originele document is zo weinig mogelijk veranderd. Slechts in geval van evidente omissies is door de bewerkers een ontbrekend woord tussen vierkante haken toegevoegd.

13 Zie hiervoor D.H. Kolff, *Reize door den weinig bekenden zuidelijken Molukschen Archipel* (Amsterdam 1828). De tot op heden belangrijkste studie over Joseph Kam is: I.H. Enklaar, *Joseph Kam "Apostel der Molukken"* (Den Haag 1963).

14 Reint Le Bruijn; 1799-1829; 1818-1829 te Kupang (Timor), als zendeling en wnd pred. van de Indische Kerk. Zie zijn dossier 1824-1828, ARvdZ 64/4/5. Zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, 57 en noot 81 aldaar.

In de kerk gekomen zijnde zag ik dezelve op de wyze der R.K. verzierd, met en verlicht met de nodige waskaarzen, en vervuld met een zeer aangename geur van Indiïansche wierook, ook hoorden wij onder de bediening der Misse, een harmonie van eenige muziek instrumenten, gepaart met eenige welgeoefende zingstemmen. De vrouwen lagen eerbiedig nedergeknielt, ter linkerzijde van het, zoogenaamde, Outaar, terwyl de mannen in een staande houding zich aan deszelfs regter zyde bevonden. De Priesters alsmede zyne medehelpers, waren perzoonen uit de zelfde natie, echter in hunne kleeding uitgezondert van die der Gemeente.

Hoe zeer nu ook deze wyze van Godsdienst oefening imponeert op de zinnelyke mensch, en de nog onverlichte Heiden, zoo kan men toch niet zeggen dat dezelve na in den tyd van deszelfs revormatie in deze archipel eenige aanmerkelyken voortgang gemaakt heeft, ja zelfs veel tegestand gevonden heeft op de Eilanden, dewelke thans nog onder onze bediening sorteeren, niettegenstaande, zy, niet lang geleden, velen pogingen hebben aangewend om ook aldaar den R.K. Godsdienst intevoeren. De plaatsen op groot Timor alwaar zich Christen Negerijen bevinden, zijn zelfs op een ruimen afstand kenbaar, door een groot kruis, witgeverfd zijnde, van wel cirka 15 a 16 voet hoog, aan welker regter zyde, een hooge vlagge stok met lauwerbladen versiert geplaatst is, in welke witte vlag de Moeder Maagd in koleuren vertoond wordt, die wy by het passeeren van die kust ook nog op eenige andere plaatsen aantreffen. Evenwel schynen de Portugeeschen weinig werk te maken met opzigt tot de voortplanting van hunnen Godsdienst onder het Heidendom op dat zoo groot als volkryk Eiland, het welk in deszelfs voortbrengselen ook mede zeer belangryk is, vooral in den veeteelt en meer anderen produkten.¹⁵

Op den 4 der Maand Juni, verlieten wy groot Timor, en zettende onzen kours voort na het Eiland Wetter, hetwelk na genoeg zoo groot is als het Eiland Ceram, het welk wy dan ook op den 6 dezer bereikten, met voornemen om zoo veel mogelyk naar den staat van deszelfs inwoners te informeeren en waarvan wy reeds onderrigd waren, dat zy in 1821 zeer veel geleden hadden, door eene vijandelyke aanval, van het Eiland Lety, en in deszelfs nabyheid gekomen zynde, en twee gewapende sloepen hadden uitgezonden, zoo ontdekten zij al spoedig eenige der inwoners die hun mede welgewapend, op de Inlandsche wyze ontmoeten, en na met elkanderen gesproken te hebben, zoo waren er al spoedig twee reets hoog bejaarde manspersoonen, die met de sloepen aan boort kwamen, en ons zeide dat zij Christenen waren, die in vroeger jaren door één der Predikanten van Banda gedoopt waren, dat al daar ook een onderwyzer geplaatst was, om hun en hunne kinderen in de Christelyke leer te onderwyzen, alsmede ook een post van twee man met een korporaal. Zy verzochten zeer dringend om dat zelfde voorregt wederom onder het tegenwoordige Gouvernement te mogen genieten, vooral, dat hun van Ambon een onderwyzer mogt worden toegezonden, om zich in den Christen Godsdienst te laten oefenen, het welk ik dan ook aan hun beloofden om onder

15 Over de geschiedenis van de rooms-katholieke missie in de Molukken: P.G.H. Schreurs, *Terug in het erfgoed van Franciscus Xaverius: het herstel van de Katholieke missie in Maluku 1886 - 1960* (Tilburg 1992); H. Jacobs, *Documenta Malucensia*, 3 dln (Rome 1974-1980). Voorts publiceerde Jacobs *The Jesuit Makasar Documents (1615-1682)* (*Monumenta Historica Societatis Iesu*, vol. 134 (Rome 1988). Relevante artikelen: H. Jacobs, "Brief Notes on the Vicars and other Secular Clerics of the Portuguese Fortresses in Maluku up to 1605. A collection of Texts", in: *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 31, 4 (Immensee 1975) 207-287.

voorkennis en toestemming van den Heer Gouverneur te zullen volbrengen.¹⁶

Gaarne had ik voor eenigen tijd aldaar willen vertoeven, maar dit was onmogelyk van wegen de slechte anker plaats, zoo dat wy dadelyk van daar na Makisser moesten opwerken, alwaar wy dan op den 13 dezer maand ten anker kwamen. Dit was nu voor de tweede maal dat ik dit Eiland bezogt¹⁷, de beide opperhoofden ontvingen ons met zeer veel teekenen van blydschap en hoogachting, en gaven in al de omliggende Negeryen kennis van onzen aankomst. Des avonds hield ik oefening by wyze van Gebed dankstond, in het huis van de Radja Bakker, alwaar zich dan ook eenige Godsdienstige vrienden met ons verzamelde, die mede hun hartelyk genoeg betuigden over onze aankomst, en na eenige aangename gesprekken, met deze opregte menschen, over het waar geluk der geloovige gehad te hebben leiden wy ons ter ruste neder.¹⁸

Den volgenden morgen hield ik eene openbaren Godsdienst oefening in de kerk vooraf in onze moedertaal, en daar na in het Maleisch, alzo den kommandant van ons vaartuig met de Nederduitse Equipage, bestaande omtrent in 50 a 60 man, een dankstond wilde bywonen, waarna ook eenige bejaarde persoonen en ook jonge kinderen den H. Doop werden toegediend, als mede eenige paren in den H. Huwelyken staat verbonden.¹⁹

Ik maakten ook by die gelegenheid bekend, dat er nu eerlang, een onzer Zendeling-Broeders onder hun zou wonen, die reets te Ambon in de Maleische taal onderwezen was, waarover zy zeer verblyd waren – ook beloofde my de beide opperhoofden voor hem te zullen zorgen. Wy hebben zedert dien tyd ook reeds tyding ontvangen, van de behoude aankomst van onzen geliefde Broeder Bär en deszelfs Echtgenoot op gemelde Eiland.²⁰

16 Kam's verslag aan gouverneur Merkus (zie noot 7) maakt geen melding van het bezoek aan Groot Timor. Kam meldt in dat verslag wel dat het gesprek met de twee bejaarden van Wetar op 9 juni plaatsvond, en dat hij geen Maleise boeken aan hen heeft meegegeven omdat er op het eiland al lange tijd geen onderwijs meer werd gegeven en derhalve niemand kon lezen.

17 De eerste maal bezocht Kam dit eiland in 1823. Voor een overzicht van Kam's bezoeken, zie Enklaar, *Jospeh Kam*, 72-74

18 Met betrekking tot radja Bakker schreef Kam aan Merkus (zie noot 7): "Ik heb ook mede bij deze gelegenheid kunnen ontdekken, dat het heidendom op dat eiland niet ongenegen was om in onze Christen Godsdienst onderwezen te worden. Het schoolonderwijs wordt aldaar nog voortgezet door den schoolmeester of onderwijzer, Ezauw Bakker genaamd, zijnde de zoon van den Radja Bakker, die tot dat einde in 1823 bij mij alhier in dat werk onderrigt genoten heeft. Ik vond ook eenige onder de schoolkinderen, die vrij wel lezen konden. Het aantal der schoolkinderen was destijds aldaar zeer verminderd door het thans plaats hebbende gebrek aan levensmiddelen, niettegenstaande de kerkdienst des zondags nog getrouw door hem wierd waargenomen."

19 De godsdienstoefening vindt plaats in "een ruime wel gebouwde steenen kerk", aldus Kam's rapport aan Merkus (zie noot 7). Verder schreef Kam aan Merkus: "Ik bleef dan met den Heer Dielwart aan wal tot op den 18e dezer maand; het getal der gedoopten (zoo volwassen als kinderen) was toen reeds tot drie en dertig personen, alsmede ook nog twaalf personen, die bij die gelegenheid begeerden om mede in den H. Huwelijken staat bevestigd te worden."

20 J.J. Bär (1786-1851), een der door het NZG voor de Zuidwester-eilanden bestemde zendelingen, was van Zwitserse origine; 1823-1825 te Ambon voor taalstudie; 5/8/1825 met echtgenote gearriveerd te Kisar, Zuidwester-eilanden; 1841-1843 te Ambon-stad; 1843-1846 te Wai (Ambon-eiland); 1846-1851 te Poka (Ambon-eiland) in ruste. Bij besluit van Gouverneur der Mol. Eilanden, 28/8/1824, nr 2 (ANRI, Archief Banda 111) werd Bär na aankomst op

Na het eindigen myner werkzaamheid aldaar, was het aantal der gedoopte reets tot 88 personen, groot en klein, [toegenomen] en het aantal der getrouwden [tot] twaalf paren, ook het Heidendom op dat Eiland scheen my toe wel genegen te zijn om Christelyk onderwijs te ontvangen, indien maar onze Zendelingen zich bevytigen om hunne landtaal aanteleeren en ware liefde tot hunne behoudenis gevoelen, om hun tot de kennis van Christus onzen gezegenden Verlosser te brengen.

Het [is] reets een groot voorregt, voor onze Zendelingen, dat de opperhoofden aldaar den Christen Godsdienst beledien, over welk onderwerp ik menigmalen met hun gesproken heb en waar in zij ook niet weinig belang stelde, waar van ook de zorg die zij tot hier toe betoond hadden, voor het onderhoud hunner kerk een bewys oplevert, het welk op anderen Eilanden helaas geen plaats vond, alwaar ik veele kerken gebouwen in een zeer vervallen staat heb aangetroffen.

Op den 13 dezer maand was ons vertrek bepaalt, en na een vriendelyk afscheid van de opperhoofden en van de Gemeente aldaar genoomen te hebben, begeleiden zij ons tot aan den oever der Zee, zelfs veele vrouwen en kinderen volgden ons ruim een half uur ver van hunne Negerij langs een zeer moeijelyke en ongebaande weg, onze brik was reets ver in zee, als hebbende deze ankerplaats moeten verlaten van wegen de scherpe klippen die ons zwaartouw beschadigd hadden, wy moesten dus nog wel een uur vertoeven voor dat de sloep aan wal was, echter was het geselschap waarin ik mij bevond zoo aangenaam, dat my deze tyd volstrekt niet te lang was.

Nadat ik de Rede van Makisser verlaten had kwamen wij reeds den 18 ten anker voor het Eiland Lety en wel in de nabyheid van de Negery Tombere, er kwam echter niemand uit deze Negery te voorschyn, hoewel wy ook een synschot gedaan hadden, tot dat wy onze djuro bahasa d.i. de tolk, met de loots de Haan aan wal gezonden hadden, waarop al dadelyk het opperhoofd of de oudste der Negery met onzen onderwyzer C. Loderikus tevoorschyn kwam en met de boot by ons aan boort kwamen. Zy verhaalden ons dat er thans eene zware hongersnood op dat Eiland plaats had, waar van de ruwe levenswys dezer menschen veelal oorzaak is, ook dat zij van geen bekwame vaartuigen voorzien zyn, om in zulke gevallen, levensmiddelen op andere Eilanden aantekopen, en ook dat zij in vruchtbaaren jaren niet genoeg aanplanten, om in tyde van een misgewas, uit den voorraat, die zy verzamelt hebben, te leven.²¹

Ambon geplaatst “op het eiland Makisser, om aldaar en op de naburige Zuidwestersche Eilanden werkzaam te zijn, overeenkomstig het doel zijner zending.” Hij ontving zijn tractement uit ’s lands kas, “Extract uit Register der Handelingen en Besluiten van den Hoofdadministrateur te Amboina waarnemende het gezag bij afwezendheid van den Gouverneur der Moluksche Eilanden, 25 augustus 1825 no. 2, gezonden aan resident Banda”, ANRI, Archief Banda 111. Biografische schets, verslagen en journalen van Bär in: ARvdZ 18/1. Citaat uit Kam’s verslag aan Merkus (zie noot 7): “De beide regenten van dat eiland waren ook wel genegen om den zendeling J. Bär te ontvangen en hem een bekwame woning te geven, van wien ik sedert mijn vertrek tijding ontvangen heb, dat men hem aldaar zeer minzaam ontvangen en van woning voorzien heeft, en reeds werkelijk bezig is om zijne bediening als zendeling voort te zetten en wel met veel bijval van de inwoonders van dat eiland, waarin wij hopen, dat hij verder wel zal mogen reüsseren. Nog een onzer Ambonsche onderwijzers is met hem van hier vertrokken, die verzocht heeft om met hem aldaar werkzaam te zijn en hem op een der nabijgelegen negorijen te plaatsen.” vgl. sub 1 jan. 1826 in “Dagverhaal van den zendeling broeder J.J. Bär op het Eiland Makisser, van den 1ten Jenner tot den 1ten Julij 1826”, 13/10/1826, ARvdZ 18/1.

21 In zijn verslag aan Merkus (zie noot 7) wijt Kam de hongersnood aan langdurige droogte.

Ik vond dus ook onzen Christenen aldaar in een zeer treurigen toestand, als mede onzen braven onderwyzer Loderikus, die echter onder dat alles zynen post getrouw had blyven waarnemen, onzen kommandant gaf hem op myn verzoek eenen kljnen onderstand van een paar maten ryst, als ook nog eenigen anderen voorraat die wy aan boort hadden.²²

Vervolgens begaf ik mij met hem aan wal en bleef aldaar 3 dagen, in welke tyd de Gemeente ook getrouw gebruik maakte van het bijwonen van den openbaren Godsdienst, in welchen tusschentyd veel kinderen – en ook bejaarde persoonen – den H. Doop zijn toegediend. De schoolkinderen hadden onder het opzigt van gemelde onderwyzer ook goeden voordering gemaakt in het lezen van Gods Woord, als mede in het aanleeren hunner vragen²³, het aantal was echter niet meer dan slechts 35 a 40, door dien er thans velen absent waren om nog eenig voedsel met hunne ouders op anderen plaatsen te zoeken, ook waren reets meer dan 400 door gebrek gestorven, waaronder ook velen dezer Schoolkinderen waren, ook was er een Kampon van ruim 60 huizen in de nabyheid van de Negery *Tutuky* in vlam geraakt, en geheel in de asch gelegd door het vuur dat van het brandend hooge en verdorde veld gras aldaar door den wind was heen gedreeven, het welk in deze landen by langdurige droogte veel al het geval is. Ik zocht hun dus zoo veel mogelyk opmerkzaam te maken op de slaande hand van God, die ons menschen kinderen echter niet plaagt nog bedroeft van ganscher harten, maar veel al zulke middelen in het werk steld, om den zondaar tot boete en bekeering opteleiden.

In de Negerij Batomajouw gekomen zijnde, zag ik tot mijne groote blydschap dat de kerk, die aldaar in 1823 door een zwaren stormwind van deszelfs dak beroofd was, nu weer hersteld, en bruikbaar was tot het houden van den openbaren Godsdienst, in welke ik dan ook eenige dagen achter elkander, myn dienstwerk met veel genoegen verrigten kon, en velen bejaarde als ook kinderen doopen, hoewel het volk aldaar door gemelden hongersnood ook zeer verminderd was. In deze Negery heeft ook nog veel openbaren afgodery plaats, waaraan zommigen der Christenen (helaas) ook nog wel aan deel nemen, vooral by begravenissen van dooden, als ook by andere gelegenheden, wanneer zy zich niet ontzien, om van die spyze te eeten, die den Afgoden geoffert zyn, om dat hunne woningen ter beveiliging voor hunne vyanden van anderen Eilanden, zoo naby aan die der Heidenen aansluiten, ik liet niet [na] om het onbetamelyke en het zondige daar van aantetoonen, te meer daar zij reeds onderwys uit de reine leer van Christus en Zyne Apostelen ontvangen hadden, die volstrekt niet gedooft, om zich met de levenswyze der Heidenen langer te vereenigen.

Ik was juist met de Heer Dielwart in de Negery Batumajouw, terwyl zulk een begravenisfeest van

22 Een nadere toelichting op de erbarmelijke levensomstandigheden van de onderwijzer vindt men in Kam's verslag aan Merkus (zie noot 7): "Ik bleef aldaar drie dagen en twee nachten over, hoewel deze onderwijzer maar een zeer kleine hut, zonder eenige sluiting aan dezelve, bewoond, nog veel elendiger dan onze onderwijzers die op het Eiland Ceram werkzaam zijn. Ik beloofde hem tevens, om hem bij de eerstkomende gelegenheid van daar aftelossen en bij voorkomende vacature in de nabijheid van Amboina over te plaatsen."

23 Welligt is bedoeld de Maleise versie van Herman Faukelius' *Kort begrip der christelijke religie* (1611) gebruikt. Het (Nederlandse) boekje gaf in 74 vragen en antwoorden een verkorte en vereenvoudigde uiteenzetting van de *Heidelbergse Katechismus*. Er bestonden verschillende Maleise versies. Een daarvan stond bekend als *sual 19*, daar ze negentien vragen en antwoorden bevatte. Andere versies bevatten 30, 40, 72, 73, 74 of soms nog meer vragen en antwoorden (*sual* - vraag).

een der Heidenen plaats vond, en na dat wy gevraagd hadden wat nuttigheid dezen afgod kon hebben van de spyze die geoffert waren, zeiden zy ons – sijapa tahu Tuwan, itulah bijasa bejta awrang punja mawjang d.i. wie weet dat myn Heer, dat is de gewoonte onzer voorvaderen, en al het overige dat wy daar op aan temerken hadden, werd met zwygen beantwoord. Hoe heilzaam zou dus ook op dit Eiland, waar nog zulk een dikke nacht van duisternis gevonden word den arbeid van een paar getrouwe Zendelingen kunnen zyn? Om het dwalend mensdome tot het licht der waarheid te brengen het welk ons aanstraald in het aangezicht van Christus Jezus. Het aantal der Christenen zyn op dit groote Eiland nog maar slechts 151 zielen, 36 zoo volwassene als ook kinderen hebben toen den H. Doop ontvangen en 4 paar zyn getrouwd.²⁴

Op den 27 staken wy over na het Eiland *Mowa*, het welk slechts met een straat van 3 a 4 mylen breedte van het Eiland *Lety* is afgescheiden, en toen wy dezen oversteek reeds gedaan hadden, moesten wy nog wel ruim 3 mylen ver landwaards in, welken weg wy meest al te voet moesten afleggen, vergezeld door een karavane van ruim 200 man, bestaande uit een groot gedeelte onzer gewapende Equipage van boort en de overige uit de inlanders met hunne opperhoofden, die ons van het Eiland *Lety* gevolgd waren. In de eerste Negerij gekomen zijnde werden wij door de opperhoofden aldaar zeer vriendelyk ontvangen, vervolgens leidden zy ons langs een steilen weg van klipsteen en te zaamgesteld, in eene diepe valy die aan de oostzijde van dit Eiland aan zee eindigde, alwaar het Gouvernement in vroeger tijde een sterkte had opgericht, in welker nabyheid ook de kerk gebouwd was, die echter door het verlies van deszelfs dak, thans in een zeer vervallen toestand was, het stevig muurwerk dat nog onbeschadigd was kon evenwel meer dan duizend menschen in zich bevatten, ten bewyzen dat men aldaar in vroeger dagen veel werk maakte van de instandhouding en uitbreiding des Christendoms.

Wy namen onzen intrek in het Gouvernements huis, het welk thans op nieuw gedekt was, en alwaar ook onze geheele Equipage plaats vond, en alwaar wy van al het nodige wel voorzien wierden. Ook liet ik door de regenten bekend maken, dat ik nog dienzelfden avond voornemens was, om een Godsdienst oefening in een der Negeryhuizen te houden, als zynde daartoe thans geene andere gelegenheid voorhanden. Ik was daartoe te meer geneegen, (hoewel nog zeer vermoeid en afgemat zijnde door onze reis in de hitte des daags) daar de inwoners van dit Eiland onzen braven Br. Le Bruijn in 1823 met zoo veel geestdrift en belangstelling ontvangen hadden, en ten anderen ook omdat wy niet lang op dit Eiland vertoeven zouden, als hebbende aldaar volstrekt geene ankerplaats in de oostmuson.²⁵

24 Uit Kam's verslag aan Merkus (zie noot 7): "Het getal der Christenen was aldaar sedert 1823 ook aanmerkelijk vermindert, en bestond slechts in honderd een en vijftig zielen, zes en dertig personen zijn aldaar door den H. doop der gemeente toegevoegd en vier paren getrouwd. De volkeren van dit eiland zijn over het algemeen veel ruwer en onbeschaafder dan die van het eiland Makisser, hoewel ik zeker vertrouw, dat door de werkzaamheid van een bekwaam en naarstig zendeling met die van eenige bekwame inlandsche onderwijzers ook aldaar wel eerlang een gunstige verandering zoude kunnen standgrijpen, waardoor dan ook den welvaart dezer volkeren aanmerkelijk zoude bevordert worden."

25 Kam had zijn reis naar de Z.W.-eilanden in 1823 gemaakte gedeeltelijk in gezelschap van zendeling Le Bruijn van Timor. Zie hierover J. Kam a. HB NZG, 22/12/1824, ARvdZ 18/24.

Het huis waarin wy vergaderd waren, was echter veel te klein om zulk een groote menigte te bevatten, als er op dien avond tot het gehoor des woords toevloeiden, waarom dan ook de groote meerderheid moesten buiten staan, het was dien avond zeer stil weder vergezeld met helder maan licht, en ik bespeurde tot mijne blydschap veel aandacht en opmerkzaamheid onder die genen welke aanwezig waren, en ik maakte hun tevens bekend, met het oogmerk onzer aankomst op dit Eiland waar in ook de goedertierenheid des Heeren over hun blykbaar was, om door de weldadige bedoeling van onzen Edelen Heer Gouverneur niet alleen in hunne geestelyke, maar ook in hunne uitwendige behoeften zoo goedgunstig te voorzien. Ook eenige der inwoners dezer Negery hadden mij nog vooraf verzocht om den H. Doop aan hun en hunne kinderen toetediene, het welk ik ook gaarne, op de belydenis hunnes geloofs in onzen gezegende Verlosser volbragt.

Den volgenden dag hield ik onze vergadering in het Gouvernements huis, het welk wel eenigermate van de Negery verwyderd was, maar ruimte genoeg in zich bevatte, om deze Gemeente behoorlyk te kunnen bedienen, als zijnde dezelve ruim 40 voet lang circa 20 a 22 voet breed, alwaar ik dan ook mijn dienstwerk met meer gemak, en ruimer ademhaling kon verrigten dan in een der Negerij huizen, ook in dit gebouw werd dan ook nog aan eenige personen den H. Doop toegediend, alsmede ook nog eenige paren in den H. Huwelyken staat verbonden.

Den onderwyzer van dit Eiland, was reeds eenige maanden geleden overleeden, waarom de opperhoofden met de Gemeente mij dringend verzochten om zoo spoedig mogelyk een ander onderwyzer in deszelfs plaats van Ambon over te zenden, het welk ik ook gaarne beloofde by myne behoude aankomst al daar te zullen doen. Vervolgens namen wy weder afscheid van deze Gemeente, en zetten onzen weg op den 25 dezer maand met dezelfde karavaan weder voort na het Eiland Letij, om van daar verder in te schepen naar het Eiland Roma, ik bleef dien avond nog in de Negery Tombare voor welke onze Brik ten anker lag, om aldaar Godsdienst oefening te houden, tot welke dan ook nog een groote menigte volks opkwam en ook nog eenige personen van beider kunne gedoopt wierden, waar na ik my aan boord begaf, om aldaar te overnachten. Den volgenden morgen zijnde Zondag den 26 vernomen hebbende, dat wy nog dien dag aldaar zouden vertoeven om brandhout en drinkwater in teneemen, zoo begaf ik mij met een Inlandsch vaartuig naar de hoofd Negery van dit Eiland, Batumajauw genaamt, om aldaar het volk van de naby leggende Negeryen te vergaderen, alwaar de kerk thans weer hersteld is en een menigte volks bevatten kon, by welke gelegenheid ik dan ook afscheid nam van deze Gemeente, onder hartelyke aanbeveeling in de bescherming en genade van onzen Heer Jezus Christus, en onder beloften, van zoo spoedig mogelyk in hunne behoeften te zullen voorzien, als hebbende ook aldaar nog gebrek aan een onderwyzer. Ik haaste mij nu om wederom naar boort te gaan. Wy gingen dan ook nog dien zelfden avond van daar onderzeil, en kwamen op den 27 voor het Eiland Roma ten anker.

Al spoedig kwam een der awrang kaja²⁶ zynde een opperhoofd van dat Eiland by ons aan boort, die ook den Christen Godsdienst was toegedaan, en ons van de welwillendheid des volks aldaar verzeke- ring gaf, wy beloofden hem van dien zelfden namiddag nog aan wal te zullen komen, het welk wy dan ook werkelyk deden, maar naby de wal gekomen zijnde, liepen er zulke hooge zeeën [op] het

26 awrang kaja – dorpshoofd

klipachtig strand, dat onze sloep in gevaar was om te verbryzelen, te meer daar wy van geen werp-anker of dregt voorzien waren. Er stond evenwel zoo veel volk tot middenlyfs in zee om ons op te vangen, zoo dat wy van dat gevaar bevryd waren, alleen moesten wy ons getroosten van door nat te worden voor en aleer zij ons uit de sloep naar wal konde dragen. Zy bragten ons dan ook terstond in een kampon beneden aan strand.

Ik bevond weldra dat aldaar velen Christenen woonde, die mede in vroeger jaren door de Predikanten van Banda zyn bediend geworden, wy werden dan ook aldaar zeer vriendelyk ontvangen, en na eenige uren aldaar vertoeft te hebben, zoo ging onzen Kommandant met de Heer Dielwart wederom na boort, maar ik verkoos liever om aldaar te overnachten, en zoo het mogelyk was, om dien avond nog eene Godsdienst oefening te houden, het welk mij dan ook gelukten, hoewel er niet zeer veel volk te zamen kwam, daar onze aankomst nog niet genoegzaam bekend gemaakt, en ook ten anderen, om dat de plaats in het huis van den onderwyzer waar ik vernachten zou, veel te klein was, om veel volk in te nemen, ik maakten echter gebruik van deze gelegenheid om het oogmerk onzer aankomst op dit Eiland bekend te maken, en na den staat dezer Gemeente te vernemen.

Voor dat ik my ter ruste begaf, maakten ik nog gebruik van eenige spyze die zy voor my bereid hadden, bestaande in schilpat eijeren, die daar in groote menigte gevonden worden, met sago²⁷ en ryst, die my zeer wel te stade kwam. Den volgenden morgen kwam de onderwyzer, die in 1824 aldaar was aangekomen, tot my met de schoolkinderen waarvan zommigen reeds goede vorderingen in het lezen gemaakt hadden.²⁸ Deze onderwyzer was eerst door ons Medewerkend Genootschap alhier, na het Eiland Lety afgezonden, maar by zyne aankomst aldaar was er juist een der opperhoofden van het Eiland Roma aldaar, die dringend verzocht om hem van daar naar het Eiland Roma overtebrengen, om dat zy aldaar van alle onderwys reeds zoo vele jaren verstoken waren, de behoefte aan zoo danige onderwyzers is op deze Eilanden over het algemeen nog zeer groot.

Des avonds verzamelde de geheele Gemeente uit de nabyliggende Negeryen en Kampons, vele huisgezinnen verzochten om den H. Doop deelachtig te mogen worden, waaronder ook een der opperhoofden was, die des morgens door onzen Kommandant zyne aanstelling verkreegen had, en na dat hy gedoopt was, verzocht hy tevens om in den H. Huwelyken staat verbonden te worden, met nog meer anderen die [zich] mede daartoe aangemeld hadden. De plaats waar wy vergadert waren was wel zeer gering, van sago takken en atap²⁹ te zaam gesteld, evenwel ruim genoeg, om het meerderdeel des volks te kunnen bevatten, waar by ook onzen Kommandant met nog eenige Heeren van boort tegenwoordig waren. Er scheen onder deze menschen eene groote begeerte plaats te hebben na Christelyk onderwys, te meer daar zy nu omtrent 40 jaren geleden van alles verlaten waren, en als het ware geheel aan zich zelfs overgelaten.

De muren van een groot sterk kerk gebouw waren ook nog aanwezig, het welk in 1795 door een vyandelyken aanval van de Papusche rovers, vereenigt met de Cerammers geheel verwoest was met

27 sago – meel bereid van het merg van de sago-palm, *Metroxylon Sagus Roth.*, fam. *Palmae*.

28 Zijn naam was Teofilis Obide, hij bracht ca. 30 schoolkinderen mee, aldus Kam's verslag voor Merkus (zie noot 7).

29 atap – dakbedekking vervaardigd van de bladeren van de sago-palm .

nog een menigte huizen, waar van de bewoners zich met de vlugt, en met achterlating van hunne goederen hadden moeten redden.³⁰ Ik bespeurden echter in velen hunner een ware genegenheid naar de beoefening van den zuiveren Christen Godsdienst, waarom zy ook beloofden, om hunne kerk weer te zullen herstellen en van het onderwijs dat hun gegeven werd, getrouw gebruik te maken. Ook beloofde ik hun om te Ambon gekomen zynde, aan hun te blyven gedenken, en zoo veel mogelijk in hunne behoefte van boeken te zullen voorzien. Het aantal der gedoopte was toen op 109 personen en dat der getrouwden 13 paren.

Den 30 Juni gingen wy wederom van daar na het Eiland Damme, alwaar wy op Zaterdag den 2. Juli ten anker kwamen, en wel in een zeer diepe bogt voor de Negerij Sola. Deze Negery bestaat genoegzaam uit enkel Heidenen met uitzondering van eenige weinige personen, die hun afkomst van Christen ouders konden berekenen, evenwel waren zij nagenoeg in onkunde en bygeloof aan het Heidendom gelyk. De awrang kaja van deze Negery verzocht mij eenige van zijn volk te doopen, ik zeide hem, daar volkomen toe bereid te zijn, indien zy vooraf de openbaren afgoden uit hun Negery wilden wegruimen, en zich laten onderwyzen in de leer der Christenen, waarop hy zeide, van zulks niet te durven onderneemen uit vrees voor de Alvoeren die in het gebergte wonen, en gewoon waren dezen dingen in zijne Negerij te vinden, en zoo niet, dat zy dan al spoedig in oorlog met al zyne naburen vallen zou. Hy kwam ook eenige malen by ons aan boort en sprak het Maleisch zeer gebrekkig. Den volgenden morgen zijnde Zondag den 3 vergezelde hij mij na een zeer afgelegen plaats van dit Eiland genaamt de Wilhelmus baai, al waar in vroeger tyde de bezetting van het Gouvernement was, en alwaar de Bendasche Predikanten gewoon waren, hunne bediening te vervullen. Deze post was echter veel verder van onze ankerplaats, dan ik in den beginne wel had kunnen denken, daar by ook zeer ruw en ongebaand, zoo dat men geen palankyn of draagstoel gebruiken konde, en nog veel moeilijker en gevaarlijker om langs de strand met een sloep daar heen te komen. Na ruim zes uren op dezen moeilijke weg doorgebracht te hebben, kwam ik eindelyk door nat, zeer vermoeid en afgemat in den laten namiddag aldaar aan en moest my dadelyk terruste nederleggen, ik had echter geen berouw van dezen zoo moeilijken overtocht, al zoo men mij met zeer veel blydschap en hoogachting ontving. Er was nu reets een tydvak van ruim 36 jaren verloop, dat niemand van onzen stand naar hun had omgezien, dat is van 1789 in welk jaar de laatste Predikant van Banda genaamt *Hutter*³¹, tot hun was overgekomen, wiens werk ik aldaar in 1825 weer heb mogen hervatten.

De Negerij was ook niet zoo vervuld met teekenen van openbaren afgoderij, gelyk die te *Sole* alwaar

30 “Rapport van resident Klein Timor (ZW-eilanden) Claas Delmaar aan gezaghebber Banda Johannis Rubenkoning en Raad van Politie Banda, 10 mei 1809” meldt de noodzaak van reparaties aan diverse posten op de Zuidwester-Eilanden wegens aanvallen van Papoea’s of Tobelloezen (ook wel “Zwarte Portugezen” genaamd) in 1805, waarbij op Roma de kerk verwoest is. Onduidelijk of die kerk in 1805 of al eerder verwoest is. ANRI, Archief Banda 75/22.

31 G.J. Hutter of Huther; 1778-1784 te Ternate; 1784- 1792 te Banda. Zie ANRI, Archief Banda 1808 - 1809, 71, p. 19 onder 31/8/1808. Anders dan C.A.L. van Troostenburg de Bruin, *Biographisch Woordenboek van oost-Indische Predikanten* (Nijmegen 1893) 205, beweert, overleed Georgius Jacobus Huther op 19 augustus 1792. Zie Opperkoopman en Gezaghebber J. Hageman aan GG W.A. Alting en Raden van Indië, 8/9/1792, ANRI Archief Banda 60.

ik het eerst aan wal kwam. Een hegt en sterk gemetzel kerkgebouw was ook aldaar nog aanwezig, maar ook almede van deszelfs dak berooft, en dus geheel onbruikbaar. Ook vond ik geen onderwyzer aldaar, evenwel was ik (door de hulp en bystand des Heeren) dien zelfden avond zoo ver gesterkt, dat ik nog een Godsdienst oefening wilden houden waartoe dan ook die gene die in den omtrek van gemelde Baai woonden vlytig op kwamen en wel in een ruime stene woning, die men in vroeger tyd aldaar voor het school onderwijs had opgebouwd, en ook tot nu toe wel onderhouden was. Ook maakten ik by die gelegenheid, het oogmerk onzer aankomst op dat Eiland mede bekend, als mede dat ik den volgenden dag voornemens was, om den H. Doop te bedienen, voor eerst aan die genen die van Christen ouders geboren waren en zulks voor zich en hunne kinderen begeerde, en daar na ook die genen die verlangen mogten, om Christelyk onderwijs te genieten, en zich met de Gemeente aldaar te vereenigen ofschoon ook uit het Heidendom afkomstig.

Een groote Negerij Batomera genaamt ten Westen van daar gelegen, kon zich op den bepaalden tyd niet met de overige Christenen vereenigen ter plaatze die ik tot deze H. bediening bepaald had van wegen den verren afstand, die zij meestal over zee moesten afleggen. Ik liet hen daarom weten, dat ik nog wel twee a drie dagen al daar dacht te vertoeven, en op hunne aankomst wachten zou. Midderwyl kwam den volgenden dag ook onzen Kommandant van boort met de kommissie om ook aldaar de opperhoofden des Eilands te organiseeren, evenwel niet zonder veel gevaar met de beide sloepen te hebben doorgestaan. Ook was den weinigen voorraad die zij van boord hadden medegebragt door nat geworden, wy moesten ons dus te vrede stellen met het geen voorhanden was, evenwel was den hongersnoot niet zoo groot op dit Eiland, dan wel op de beide Eilanden Mowa en Lety ten zuiden van daar gelegen, alwaar de sagoboom ook niet gevonden word, gelyk op het Eiland Damme.

Toen nu ook de inwoners van de Negerij Batomera waren aangekomen, zoo hield ik nog vooraf eene redevoering over de beteekenis des H. Doops met de instelling daarvan door onzen Heer aan Zyne Apostelen nagelaten, en vooral over de verplichting waar onder de Christenen gebragt worden door de beloften die vooral bejaarde personen afleggen voor en a leer den H. Doop aan hun en hunne kinderen word toegediend. Ik was evenwel verwonderd, en tevens zeer verblyd, dat nog zoo velen vooral uit de Negerij Batomera gevonden wierden die lezen konde, en dus ook gebruik maken, van de Catechismus, en alsmede van anderen boeken waar van ik dan ook nog wel voorzien was, vooral van N. Testamenten, waar aan alhier veel gebrek was, ook trof het mede zeer gelukkig, dat er nog een onderwyzer by mij aan boort was, die ik in 1823 op het Eiland Makisser (op zyn verzoek, hoewel nog zonder vaste bestemming) had achter gelaten, terwyl hy als die nog te jong was, om geplaatst te worden, maar nu kon hy aldaar zeer nuttig zijn, zij beloofden ook voor hem te willen zorgen, ook was ik nog wel voorzien van Catechismussen in zoorten, die ik hem geven kon, om daar van naar de vatbaarheid der Christenen gebruik te maken.³²

Den volgenden morgen zijnde den dag voor ons vertrek, kwamen de inwoners van Batomera al

32 Met betrekking tot die onderwijzer meldde Kam aan Merkus (zie noot 7): “Ook heb ik aldaar een onderwijzer geplaatst, genaamd Paulus Naholij, die in 1823 met mij van Amboina naar Makisser vertrokken was, waarover de negorij hoofden alsook de gemeente zeer verblijdt was. Ik heb hem toen van de noodige boeken en klederen voorzien, in vertrouwen zijnde en onder belofte van zijn dienst wel te zullen waarnemen.”

vroegtydig tot mij aan de Wilhelmus-baai om den H. Doop deelachtig te worden onder welke vele ouders waren met reeds huwbaren kinderen, alle zeer wel gekleed en op hare wyze verziert inzonderheid onder de vrouwen, welke alle zeer eerbiedig naderde en nederknielde om (na het aflezen hunner namen) het bondzegel des H. Doops deelachtig te worden en daarna ook voor hunne nog jonge kinderen, wier aantal met elkander alleen ter dezer plaats ver over de 200 zielen bedroeg, voor en aleeer wy van daar vertrokken. Des avonds hield ik nog een oefening met hun, om over het voorrecht te spreken het welk hun nu te beurt gevallen was, vooral ook met opzigt tot het Christelyk onderwijs, het welk nu by vervolg aan hun en hunne kinderen zou gegeven worden, waar van zy dan ook beloofde, een goed en bestendig gebruik te zullen maken, niet alleen voor zich zelfs, maar ook voor hunne kinderen, op welke poging wy verder zegen des Heeren ootmoedig inwachten.

Op den 8 dezer Maand ons vertrek van hier bepaald zijnde, zoo maakte ik mij gereed, om met de Heer Dielwart, den landweg over het gebergte, na Sola waar onze Brik ten anker lag, wederom te ondernemen. Des morgens al zeer vroeg, kwamen onzen vrienden tot het huis van den awrang kaja om afscheid te nemen, ik verzocht nog aan hem om nu met behulp van zyn volk en dat der byliggende Kampongs ook de kerk wederom bruikbaar te maken, en op nieuw te dekken, het welk hy ook vast beloofde om te zullen volbrengen, hij toonde mij ook nog een groote kerk klok, die in zijn huis bewaard was met een Latynsche inscriptie daar in gegoten (zoo ik mij wel herinnere) aldus luidende, *Cik transcit gloria Deus d.i. Zoo ryst den lof van God.*

Toen wy nu vertrekken zouden en afscheid genoomen hadden, onder aanbeveling in de bescherming des Allerhoogsten, zoo vergezelden zy ons nog tot aan den oever van eenen grooten rivier, en bleven ons aldaar nazien, tot wy aan de overzijde in het digte bosch hun gezigt ontogen waren.

By het overdenken aan alle de bewyzen der vaderlyke goedertierenheid van God tot hier aan toe aan mij bewezen was ik zeer getroffen, inzonderheid ook over zoo velen monumenten van ware Godvrucht, en ijver ter instandhouding en uitbreiding van onzen schoonen Godsdienst in deze zoo ver afgelegen ruwe deelen der aarde.

De onderwyzer die met ons over voer, vergezelden ons dan ook tot in den Negerij Sola, alwaar hy afscheid van ons nam, onder beloften van zynen post of pligt getrouw te zullen volbrengen, en ook in deze Negerij, alwaar nog zoo veel afgodery plaats heeft, van tyd tot tyd onderwys te geven aan die genen die zulks begeren mogten en wel inzonderheid aan die genen, welke van Christen ouders afkomstig waren.³³

Na dit Eiland verlaten te hebben, kwamen wy op den 10 dezer maand voor het Eiland Lakon³⁴ ten anker, maar hier was geen kerk nog schoolhuis, nog eenige anderen overblyfselen van den Christen Godsdienst te vinden, evenwel zeide mij den opper awrang kaja, dat hij met nog eenige anderen van

33 Kam voegde in zijn verslag aan Merkus (zie noot 7) hier nog aan toe: “Voor ons vertrek van daar verzocht mij de orangkaija van Sola om nog eenig van zijn volk te dopen, maar daar deze negorij zoo zeer met openbare afgoderij vervuld was, verzocht ik hem om daarmede liever te wachten tot op eene nadere gelegenheid, wanneer ik zelve of een Pandita Kuliling (dat is een zendeling) hun weder zoude bezoeken. Hij was nu nog te zeer bevreest voor het volk dat in het gebergte woond, om deze openbare afgoderij weg te ruimen, waaraan het volk meestal op veele plaatsen zeer gehecht is.

34 *I.e.* Lakor

Christen afkomst was, welligt van de zulken die zich op anderen Eilanden hebben laten doopen terwyl de Predikanten van Banda aldaar werkzaam waren, hij kon niet dan zeer gebrekkig lezen, ik gaf hem evenwel een Bijbel met een Maleische Catechismus, met verzoek om by aldien ook aldaar een onderwyzer mogt gezonden worden hij zich daar in verder kon laten onderwyzen en den weg der zaligheid leeren kennen die daar in geopenbaart is.

Dit Eiland bestaat meestal in vlakken grond zeer geschikt voor den vee teelt bevattende in zich wel 14 a 15 Negeryen en Kampongs. De Negerij waar wy ten anker kwamen, lag in een flauwe bogt genaamd Noorware, alwaar ook de opper kaja zyn verblyf houd.

Van hier vertrokken wy al spoedig en kwamen op den 16 voor de beide Eilanden, en Sarimatta,³⁵ die by laagwater, genoegzaam aan elkanderen sluiten, maar onze Brik geen goede ankerplaats kunnende vinden, moest in open zee af en aan houden. Wy landden dan met de beide sloepen het welk echter door de hooge zeeën zeer moeijelyk was. De bewoners met hunnen kapt.³⁶ zooals zij die noemen, ontvingen ons met zeer veel blydschap en bewyzen van hoogachting. Maar ook alhier waren geene overblyfselen van voormalig onderwys nog teekenen van openbaren Godsdienst-oefening, ook kon zich niemand, zelfs niet van de oudste lieden herinneren, dat aldaar in vroeger jaren iemand van onzen stand geweest was, evenwel waren velen van hun met ernstige begeerte bezielde om den H. Doop deelachtig te worden, vooral onder de vrouwen, wel is waar eenige wynige bejaarde lieden zeide mij, dat hunne voorouders christenen waren, en zich op de nabygelegen Eilanden hadden laten doopen, by gelegenheid dat aldaar Pandita, dat is Predikanten, van Banda werkzaam waren.

Ik toonde daar over zeer verblyd te zyn, maar aan de andere zeide zeer verlegen om aan het verzoek te voldoen van veele persoonen die den H. Doop wilden ontvangen, daar hunne Negerij nog zoo zeer vervuld was met openbare afgodery, waar van zij zich zelf vooraf behoorden te onthouden, als mede van de levenswyze der Heidenen, en het daarom beter waren voor af wel te bedenken wat zij doen wilden, en daar over met hunne opperhoofden en met de Kapt. van het land (zooals zij die noemen) te raadplegen, om dan ook een Christen onderwyzer aanteneemen die ik hun van Amboina wilde toezenden, en in geval dit niet zijn kon het dan beter was dat zij Heidenen bleven, want dat ik niet gaarne iemand wilde doopen, die niet gaarne een opregte Christen wilde worden, en afstand van al de dwaze en zondige gewoonte der Heidenen, waarom ik hun nog tyd van beraad wilde geven, en verzocht tevens aan den Kapt. (dat is degeene die zoo wat het oppergezag in handen heeft) om hier over met zyn volk en de andere awrang kaja van de byliggende Kampons te willen spreken het welk dan ook nog dien zelfden avond bepaald werd in de openlucht onder een tent van bieze matten, of lang Indisch gras te zaam gevlochten; gaarne had ik van deze achtbare Landraad een teekening willen maken, te meer daar eenige der leden geheel naakt waren, alleen hunne schaamte met een

35 Kennelijk is hier de naam van een der eilanden weggefallen. De beide eilanden waren Luang (Luwan) en Sermata (Sarimatta).

36 *I.e.* kapitan, een der voornaamste inlandse *adat*-functionarissen. De titel komt in het gehele oostelijke deel der Indische archipel voor.

dejekker³⁷ bedekt hebbende. Zy spraken meest al in hunne eigen landtaal, waar van wy maar weinig of niets verstaan konden, en hoewel de zaak die ik hun voorstelde in den beginnen zeer bedaard in overweging kwam, zoo werden hunne debatten eindelyk zoo hevig, dat wy vreesde dat zij elkander al spoedig te lyf zouden gekomen zyn.

Onzen Kommandant, was des namiddags reeds weer met de gewapende Equipagie geambarkeert, en er was niemand meer bij dan de Heer Dielwart, onze Loots en de djuro bahasa. Deze laatste was een Muhammedaan of Muzelman. De rede waarom zij het niet zoo spoedig konden eens worden, was, omdat zommige opperhoofden geen afstand wilde doen van de Agamma lama, d.i. van den ouwden Godsdienst hunner vaderen; anderen omdat zy geen onderwyzer wilden onderhouden en huisvesting bezorgen, dat zulks te veel last voor hun zyn zou, alsmede om voor een school te zorgen enz. Waar op ik zeide, wat het eerste betreft, zij zich daar over niet behoefden te bekommeren, dat ik wel genegen was, en ook beloven wilde, om voor het onderhoud van onzen onderwyzer te zorgen by aldien zy slechts van zyn onderwys gebruik wilde maken, waarop zy dan voor een korte poos stil zweegen, maar eindelyk kwam de kapt. nog met een ander bezwaar te voorschyn, hier in bestaande, dat by aldien zij den Christen Godsdienst algemeen aannamen, en afstand deden van de Agamma lama, hy dan vreesde al spoedig in oorlog te zullen geraken met zyne naburen van het Eiland Saramatta. Hierop vatten onze muzelman het woord op en zeide, dat het niet betamelyk was, om den waren God te willen dienen, en tegelykertyd nog na de wyze der Heidenen te willen leven gelyk hunne voorvaderen. Ook hier op hadden zy niets intebrengen, en ik maakten dan ook dadelyk gebruik van dit gunstig oogenblik en zeide dat de magt en welwillendheid van onzen koning veel te groot was, om te dulden, dat zy over den Godsdienst die hy zelfs belyd, door hunne naburen die mede onder zyne orders staan zouden aangevallen of ontrust worden. Dit scheen dan ook eenigzins indruk by hun te maken, te meer, daar zij des morgens een gedeelte van hunne Negery hadden zien meneuvereeren, en eenige saluten uit de musketten hooren doen, by gelegenheid een circulaire brief van onzen Gouverneur werd voorgelezen, tot welk een einde onzen Kommandant den vorigen dag de gewapende Matroozen, met een detachement land melitie had doen debarkeeren, gelyk ook overall plaats vond waar wij aan wal kwamen, waarop dan ook de Nederlandsche vlag aan de Opperhoofden met een grooten zilveren Rotting knop (waarop 's Konings Wapen gegraveerd zynde)³⁸ aan den opper awrang kaja werd overhandigd, al het welk zeer sterk imposeerde, op dezen zoo ver afgelegene Volken, die welligt zulks te voren nimmer gehoord nog gezien hadden, te meer daar zij met geen schiet geweer gewoon zyn omtegaan in het aanvallen hunner vyanden, of om zich tegen dezelve te verdedigen, dan alleen met pyl en boog.

Het is wel waarheid, dat de zachte roepstem van het liefde ademende Evangelie onzes Heilands,

37 Vgl. *dakar*, *jakar* of *zakar* – penis, mannelijk geslacht. Het is niet onmogelyk dat Kam met *dejekker* (of *dajakkar*, zie verderop in dit stuk) bedoelt wat op Ceram *cidaku* (tjidakoe, tjadako, tjodako) en op Irian Jaya *koteka* (peniskoker, schaamgordel) genoemd werd (en wordt).

38 De rottingknop (van goud, zilver of ander materiaal) behoorde met tal van andere titels, rangen en onderscheidingen tot de tekenen van waardigheid, die door de kroon werden verleend aan inlandse hoofden wegens verdiensten, buitengewone verrichtingen of om een politiek belang te dienen. Zie sub “Onderscheidingen, onderscheidingsteekens” in, P.A. van der Lith, e.a. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, 4 dln (Leiden s.a.) III, 72-73.

zulke middelen niet behoeft om hetzelfde voortplanten onder de ruwe en onbeschaafde volken der aarde, maar moeten alle dingen medewerken ten goede voor die genen welke na Zyn welbehagen, tot de Zaligmakende kennis aan het zelve geroepen zyn, dan kan men daar van ook zoodanige middelen niet uitsluiten, die (zoo als wy gewoon zyn) by toeval plaats hebben.

Myn hart was intusschen biddend tot Hem die belooft heeft, dat ook de Eilanden op zijne leer zoude wachten, dat terwyl nu alhier het ryk der duisternis en des lichts in twee stryd waren, Hy onze hoop toch niet beschamen mogt, wy moesten evenwel nog omtrent tot middernacht met veel geduld wachten voor en alear de zaak beslist kon worden en toen ik wilde opstaan, om van hun te scheiden en my ter ruste nederleggen zeide een reeds hoogbejaard man een der opperhoofde die naast mij zat, wacht nog, en hoewel hunne debatte nog wel voor eenige oogenblikken voortduurde in een taal of tongval waarvan wy niets verstaan konde, dan alleen dat geene het welk zy ons in goed Maleisch te kennen gaven, zoo was dan deze toch de eerste die zeide, dat hy den Christen Godsdienst wilde aanneemen en onderwezen worden, waar zommige nog veel intebrengen hadden, zeggende dat zij reeds te zeer bejaarde lieden waren om nog onderwezen te worden, maar wel gedoopt wilden worden gelyk de anderen Christenen, waarop ik dan nog eindelyk het bevel van onzen Heer Matth. 28 : 19, aan hun voorlas, en gaf daar na het boek over aan onzen djuro bahasa³⁹, d.i. aan onzen Muzelman, om nog andermaal dit zoo belangryk bevel hun voortelezen, en te betuigen of ik al dan niet na luide van dit bevel tot hun gesproken had, die dan ook daar nog byvoegde, dat de doop der Christenen hun geen nut kon aanbrengen, tenzij zij zich oefenden en zouden laten onderwyzen, waarop zij dan eenparig betuigden om een onderwyzer te willen aanneemen. Ik was dan niet weinig verheugd over den goeden uitslag van deze zoo onaangename als langdurigen tweestryd en teffens vervuld met lof en dankzegging tot Hem die onze hoop niet beschaamd had.

Eenige personen vooral onder de vrouwen, hadden zich den vorigen dag reeds aan gemeld, om den H. doop deelachtig te mogen worden, met hunne kinderen, waar van zommigen betuigde, van Christen ouders afkomstig te zijn, waartoe dan ook de dooplyst den vorigen dag reeds in gereedheid gebragt was, en den volgenden dag verder aangevuld met de namen der genen die beleden te gelooven in den eenigen waarachtigen God en Jezus Christus onzen Zaligmaker welker aantal dan ook al spoedig tot honderd vier en twintig personen was aangebragt. De Heer Dielwart met nog eenige andere personen uit ons reisgezelschap werden verzocht, om als doopgetuige te staan, waarop de regenten of opperhoofden zeer veel prys stelden. Zij kwamen dan ook des morgens al zeer vroegtydig zindelyk en welgekleed tot de plaats in de open lucht onder een tent die tot deze H. bediening bepaald was, er heersten nu overal stilte, eerbied en opmerkzaamheid, op die zelfde plaats alwaar den vorigen avond, zoo veel debatten en tweestryd had plaats gevonden.

Ik maakte hun dan vooraf door een korte aanspraak bekend, met het groote voorregt dat hun nu te beurt viel, in de afwassching hunner zonden door het bloed en den Geest van Christus voor allen die in Hem gelooven, maar ook inzonderheid met opzigt tot de pligten die de Christenen welke den H. doop zijn deelachtig geworden, behooren te volbrengen, zoo wel met opzigt tot zich zelfs, als ook tot hunne kinderen, waarop zij dan eerbiedig nederknielde, om den H. doop der inweiding deelachtig

39 djuro bahasa - tolk

te worden, waar na dan ook nog 19 paren verzochten om op de wyze der Christenen, in den H. Huwelyken staat verbonden te worden, en daar zy nog zoo spoedig niet greeet waren, om met hunne vrouwen waarmede zommigen reeds een geruimen tijd geleefd hadden te verscheinen, zoo liet ik nog vooraf uit het 3 hoofddeel van Johannes Evangelie voorlezen en daar na sprak ik tot hun over de wederzydsche pligten, die een Christelyke Echtverbintenis van ons menschen vordert, ingevolge het bevel van onzen Heer en zyne H. Apostelen. Jammer was het maar, dat wy ook geen onderwyzer op dit Eiland konde nalaten, want de welwillendheid van deze menschen was nu zeer groot om zich in allen opzichten, na de levenswyze der Christenen te laten leiden.

Al spoedig na dat wy nog eenige spyze genooten hadden, die zy voor ons bereid hadden, hoorden wy het zeilschot uit zee om te ambarkeeren, en onder zeil te gaan en toen wy zulks aan hun bekend maakten, ontstond er een groote droefheid onder deze goede menschen. Sommigen weenden overluid vooral onder de vrouwen, die ons dan ook bleven vergezellen tot aan het strand, alwaar de beiden sloepen van boort reeds op ons wachten om ons over te brengen. Velen bleven nog onze sloepen navolgen tot meer dan middellyfs in het water, om ons nog voor het laatst de handen te drukken en vaarwel te zeggen, terwyl het man volk reeds bezig was om met eenige groote prauwen naar boort te roeijen, en daar het water reeds was afgeloopen, zoo moesten wy langs een zagt afhellend strand, met veel moeite wel een kwartier uur ver de diepte zoeken, door de groote reven, die hier overal zoo ver in zee uitsteeken.

Een groot voorregt heeft op dit Eiland plaats, dat het zelve zoo veel Tripan⁴⁰ oplevert en door den handel in dit produkt ook de Maleische taal zoowel bekend is onder deszelfs inwoners, hoewel zy daarvan onder elkander geen gebruik maken, dan alleen met die gene welke hunne landtaal niet verstaan.

Wy waren al reeds ver in zee, toen wy ontdekten dat ons nog een klein vaartuig volgde met eenige vruchten en pluim vee beladen, om tot verversing aan boort te gebruiken. De kapt. en de andere awrang kaja of opperhoofden, bleven nog by ons aan boort toen wy onzen kours van daar naar Banda voortzette, zoo lang dat wy reeds zeer ver in zee waren toen zij afscheid van ons namen en weer naar het Eiland te rug roeiden. Ook beloofden zij mij nog aan de hand, dat zy den onderwyzer die ik zenden zou met alle toegenegenheid zouden ontvangen en voor hem zorgen.

Den 21 Juli bereikten wy het Eiland Banda. De Resident de Heer Kamphuizen⁴¹ ontving ons zeer minzaam en boot ons zynen tafel aan, gedurende ons verblyf aldaar, ook vond ik Broeder Finn⁴² thans in een beteren welstand met zyn vrouw, dan doe ik hem in 1823 aldaar voor het eerst bezocht. Op Zondag den 24 had ik beloofd, om aldaar dienst te doen, maar het weer was dien dag zoo ongunstig, dat byna niemand zyne woning verlaten konde, ook gevoelde ik myzelve voor eenige dagen geheel onwel. Br. Finn klaagde zeer over de slechte opkomst der Gemeente. Ook waren er eenige

40 *I.e.* tripang – eetbare zeekomkommer (*Echinocaulis*).

41 P.E. Camphuizen; 1793-1828; 1817 naar Indië; 1819 auditeur-militair; 1822-1828 resident van Banda; 1824 president van de Raad van Justitie, zie M.D. Etmans, *De bevolking van Banda van 1818-1920* (Ferwerd 1990) 102.

42 Johannes Finn; 1789-1853; 1818 naar Indië; 1819 te Ambon; 1820 door het gouvernement benoemd tot waarnemend predikant te Banda, waar hij tot 1841 als zodanig werkte; op Banda lid van de subcommissie van onderwijs; zie Etmans, *Bevolking van Banda*, 511; Enklaar, *Joseph Kam*, 57-58; dossier-Finn in ARvdZ 29/5/D.

vakaturen in den kerkenraad waar voor hy naauwlyks iemand vinden kon om dezelve aantevullen. De Nederduitsche onderwyzer Courtequi⁴³ had reeds goede vorderingen gemaakt om dezelve naar den thans ingevoerde nieuwe leer metode te onderwijzen, en zeide my dat het aantal zijner leerlingen toenam. In de Maleische Gemeente zeide mij Br. Finn ontbraken hem nog twee a drie bekwamen onderweizers, waarin ik hem beloofde by wel zijn te Ambon teruggekomen zijnde, te zullen voorzien en daarvan kennis geven aan de beide Heeren Schoolopzienders.⁴⁴ Er waren ook werklyk twee bekwamen personen onder onze leerlingen, die mij reeds voor myn vertrek van Ambon verzocht hadden, om aldaar geplaatst te worden.

Op den 28 verlieten wy wederom de reede van Banda, en zetten onzen kours toen verder voort na het Eiland Babar, alwaar wy dan ook den 4 Augustus behouden aankwamen. Wy waren verplicht om dat Eiland aan te doen, om op last van onzen Gouverneur te informeeren naar een Brik die voor eenige tyd aldaar was afgeloopen⁴⁵ en waar van de Equipagie was omgebracht. De Oost mouson die thans met veel hevigheid doorkwam, liet ons echter niet toe, om den oostelyken oever van het zelve aan te doen, alwaar dit ongeval had plaats gevonden. Wy waren dus genoodzaakt om aan de Westzijde van het zelve ten anker te gaan, voor de Negory Tepa waar in vroeger tyde de Compagnie een post geplaatst had, – behalve het muur werk daar van, zoo was er ook een overblyfsel van een steenen kerkgebouw als mede een verblyf voor een onderwyzer, maar dat alles was thans in zulk een diep verval, zoo dat er maar zeer weinige overblyfzelen meer van te vinden waren, dan alleen de kerk, die al spoedig zou kunnen hersteld worden, er was echter niemand zelfs niet onder de meest bejaarde lieden, die zeggen kon, wanneer het onderwys in den Christen Godsdienst aldaar had opgehouden, ook was de Maleische taal door gebrek aan onderwys aldaar vry onbekend, met uitzon-

43 H. Courtequis; 1795/1801-1826; 1825 1° onderwyzer op Banda, zie Etmans, *Bevolking van Banda*, 599. In een brief van de Inspecteur van het Onderwijs te Batavia aan de Resident van Banda (d.d. Batavia, 1/7/1826, ANRI, Archief Banda 105) wordt hij als volgt omschreven: “Ik heb de eer te erkennen de ontvangst van UEdG. missive van den 27 Mey II. no. 74, behelzende onder anderen het treurig berigt van het overlijden van den verdienstelijken onderwyzer Courtequis, van wiens talenten en ijver ik mij de vleijendste vooruitzigten tot den bloeienden staat van het schoolwezen te Banda had voorgesteld; te meer beklagenswaardig is dat verlies, door het sedert een zoo korten tijd reeds toegenomen aantal leerlingen, welks verdubbeling ik gehoopt had, daardoor binnen kort te mogen vernemen, en die tot deze pas ingerigte school, den gunstigsten waarborg verstrekte. Met moeite zal ik dezen verdienstelijken onderwyzer kunnen doen vervangen, door het allhier bestaande gebrek aan diergelijke personen en door de plaats gehad hebbende provisionele suppressie in de uitzending van dezelve uit Nederland. Ik verzoek uwEdG. wel de goedheid te hebben, met overleg van Heeren Schoolopzienders de noodige renseignementen in te winnen, of welligt te Banda zelve of elders in uwe nabuurschap niet een zoodanig geschikt persoon daartoe zich zoude kunnen opdoen, als wanneer ik uEdG. verzoek dezelve inmiddels in het werk te willen stellen, en mij het voorstel deswegen ten spoedigsten in te zenden. — — —”.

44 Tot 1824 stonden te Banda de onderwijzers Lucas Picauly (Pecaulij) en Amos Polnaya (Polnaija). Beiden waren in juli van genoemd jaar met verlof naar Ambon vertrokken, waar de eerste, na enige tijd te Akoon op Nusalaut gestaan te hebben, was overleden en de tweede was gepensioneerd. Ter vervanging van deze twee werden op Banda benoemd per 1 maart 1826 Thomas Tentua (of: Tentuwa) en Lucas Sahupala. Hun tractement bedroeg f 12,- per maand. Zie “Extract uit het Register der Handelingen en Besluiten van den Gouverneur der Moluksche Eilanden. Nr 2”, 6/3/1826, ANRI, Archief Ambon 1056b; vgl ANRI, Archief Banda 100/7.

45 *I.e.* geplunderd.

dering evenwel van een man die te Banda zynde gedoopt was, en zich nu aldaar met der woon bevond, met nog een inboorling van dat Eiland reeds hoog bejaard zynde, die mede nog eenigzins het Maleisch spreken en verstaan kon, hoewel zeer gebrekkig, deze dienden ons dan nog als tolk, wanneer wy ergens na vragen wilde.⁴⁶

Den volgende dag kwamen ook de awrang kaja van het Eiland Wetan het welk slechts door een smalle straat van Tapa is afgescheiden, om de circulaire van wegen onzen Gouverneur te hooren voorlezen, en hun aandeel in de geschenken des Gouvernements te ontvangen. Deze Regenten of opperhoofden zeiden ons dat de bevolking aan de overzijde van Tapa veel sterker was, dan alhier ter plaatze, wy maakten dan ook van deze goede gelegenheid gebruik, om aan de opperhoofden, die nu meestal van alle Negeryen en Kampongs by elkanderen waren, voortstellen of zy ook al hier een onderwyzer in den Christen Godsdienst wilden aanneemen, en voor hem zorgen, zoo als ook in vroeger tijden had plaats gevonden, welk voorstel dan ook [na] een korten tyd van beraad algemeen werd goedgevonden en aangenoomen, en hoewel reeds sedert onheugelyke tyden alhier geen onderwys meer plaats vond, zoo was toch de begeerte daarna by dezen welgezinde menschen, nog niet geheel uitgeblust, waarom wy dan ook beloofde, om by de eerstkomende gelegenheid iemand van Ambon tot dat einde aan hun toetezenden.

Op den 11 Augustus verlieten wij dan het Eiland Babar, en zetten onzen kurs verder oostwaards na de Arowsche Eilanden, die wy echter niet dan tot op den 26 dezer maand beryken konde, en hadden daar by veel te worstelen met tegenwind en hoogen zeeën, en in deze maand, als ook in de volgende, heeft men in de Bandasche Zee het zoogenaamde Witte Water, waar door de gedaante des waters geheel veranderd, vooral by nacht, wanneer men zelfs geen scheiding ziet, tusschen de Horizont en de zee in de kim, welk gezigt zeer akelig is voor ryzende persoonen, die zulks voor het eerst in hun leven zien, te meer daar zulks meestal gepaart gaat met stormwinden en slegt water. Wy kwamen evenwel door den bystand des Heeren, zonder eenige schade geleden te hebben, op den volgende morgen zijnde den 27 voor het Eiland Waber⁴⁷, naby de Christen Negerij Wangel ten anker, en ik was dan ook zeer verlangend om nog dien zelfden dag aan wal te gaan, met oogmerk om des avonds Godsdienst oefening te houden, en des Heeren naam te loven over zijne gunstige bescherming die wy tot hier aan toe op onzen reis genooten hadden, en de Gemeente aldaar bekend te maken met het oogmerk onzer aankomst in deze Eilanden. De Kampon of Gemeente aldaar was wel niet groot echter gevoelde ik veel genoeg en ware blydschap in het midden dezer zoo lang

46 Kam aan Merkus (zie noot 7): “Ook alhier vond ik nog eenige personen, die in vroeger tijden door de Predikanten van Banda gedoopt waren, maar reeds hoog bejaard zijnde, zoo konden zij zich maar zeer weinig daarvan herinneren. Deze weinigen met nog een man, genaamd Jan Gerrit, konden nog eenigzins de Maleidsche taal spreken, maar de overige bewoonders van hetzelfde verstonden niets anders dan de Bahasa van dat eiland, waarom ik aldaar ook niets verder met opzigt tot mijn dienstwerk heb kunnen uittrigten. Het blijkt evenwel uit de overblijfsels van een steenen kerk en zoogenaamde Ruma Companija, dat aldaar in vroeger tijden ook Godsdienstig onderwijs moet gegeven zijn, en zoo het mij voorkomt, is het wel van belang in meer dan een opzigt om dat onderwijs aldaar verder voort te zetten, waartoe ook sommige der bewoonders van dat eiland niet ongenegen waren, en indien er slechts een onderwijzer op Sepa (zoo als deze plaats genaamd werd) zijn verblijf nam, dan konden ook de bewoonders van de overwal (alwaar ook veele negorijen en campongs te vinden zijn) ook mede van dat onderwijs gebruik maken.”

47 Thans: Wamar.

verlaten menschen, die dan ook niet minder verblyd waren, over mijne aankomst tot hun, hebbende nu reeds zoo velen jaren niemand van onzen stand onder zich zien verschynen. Onze Ambonsche onderwyzer was ook eiverig bezig, om zyn dienstwerk aldaar voortzetten, hy was ook reeds werkelyk bezig om aldaar een nieuwe woning voor zich te bouwen, en zich in den H. Huwelyken staat te laten verbinden, na het eindigen van myn dienstwerk al daar, begeleide hy my met nog eenige vrinden uit die Gemeente na zyne woning in de Christen Negery genaamt Durnjelle⁴⁸, ruim een uur afstands van Wangel, die tot nog toe in het onderwys met elkander gecombineert zyn. Onzen weg nederwaards liep langs het strand by schoon helder maanlicht, alwaar wy dan ook omtrent elf uren des avonds aankwamen, en den volgenden morgen vergaderde zich ook aldaar de Gemeente met die van Wangel, om de Godsdienst oefening by te wonen, by welke gelegenheid dan ook omtrent 40 persoonen zoo volwassene als ook kinderen, den H. doop werd toegediend. Het ontbrak ook niet aan eerbied en opmerkzaamheid onder deze eenvoudige en opregte lieden, zoo menigmaal zij gelegenheid vonden om eene oefening in de leer der waarheid, en den weg der zaligheid by te wonen, waartoe ik hun dan ook zoo veel mogelyk gelegenheid toe gaf, en het was my een groot genoegen te vernemen, dat de Maleische taal in de Arowsche Eilanden, zoo wel verstaan en gesproken wordt. Dit is een gevolg van den koophandel, die inzonderheid op deze Eilanden plaats heeft, ja zelfs onder het Heidendom, als byvoorbeeld, onder de Alvoeren van Workaij, met welker awrang kaja of opperhoofden ik ook gelegenheid vond om te spreken over den elendigen staat waar in zij zich bevinden, en aan de andere zyde over het groote voorregt dat de Christenen alhier genieten, om den schepper aller dingen, en Jezus Christus onzen Zaligmaker te leeren kennen, waarop een der opperhoofden tot my zeide, *ja myn Heer, dat wil ik wel gelooven, maar hoe zouden wy dat weten indien er niemand is die ons dat zeggen kan*, over welk antwoord ik zeer wel voldaan was en tot hem zeide, dat ik tot dat einde overal rondreisde, om die kennis aan alle menschen medetedeelen, die dezelve willen aannemen en gelooven, het geen God zelve daar van aan ons geopenbaard heeft, en wy ook wel genegen waren, om daar toe onderwyzers aan hun toe te zenden, zoo als de Christenen, die thans alhier wonen reeds ontvangen hebben; deze Alvoeren zijn de parel visschers op de Arows en zyn wel 5 a 6 dag reize oostwaards verwyderd van de strandvolken alwaar onze Christen Negerijen gevonden worden. Ik twyfel dus geenzins, of een paar Zendelingen Broeders zouden in deze Eilanden met veel hoop, en goed vooruitzigt met des Heeren bystand, onder inwachten op Zynen Zegen kunnen werkzaam zyn.⁴⁹

Na nog eenige dagen aldaar vertoefd te hebben, vertrok ik van daar na de Negery Durnjelle genaamt, alwaar het Gouvernement in vroeger tyde ook een post gevestigd had en alwaar dan ook nog eenige vrienden van Maijkor, en van Wangel te zamen kwamen.

Op den 30 dezer maand vertrokken wy wederom van hier, en gingen over naar het Eiland Wokan, het welk slechts met een smalle straat van Wamar is afgescheiden en by onze aankomst aldaar

48 Thans: Durjela.

49 Kam meldde aan Merkus (zie noot 7): “Wij hebben tot nu toe in de Aroesche eilanden drie onderwijzers, die aldaar op kosten van ons genootschap alhier werkzaam zijn, als Simon Pattilima, Johannis Lewalate en Jacob Lapi. De kinderen die door hun onderwezen wierden, hadden ook reeds eenige vorderingen gemaakt in lezen en schrijven etc.”

ontving ons de awrang kaja met de Gemeente zeer minzaam, en bragt ons in zyn woning. Op dit Eiland vind men nog eene schoone steene kerk, wel ruim van 80 voet lengte en ruim 40 voet breedte, die door de regent alhier, zeer wel onderhouden word, ook hebben wy het voorregt, van aldaar een bekwame en naarstige onderwyzer te hebben, en ik volbragt myn dienstwerk aldaar met uitnemend veel genoegen. By de eerste Godsdienst oefening aldaar, wierden omtrent 60 persoonen zoo bejaarde als ook kinderen, den H. doop toegediend, en daarna nog 14 paren in den H. Huwelyken staat verbonden, onder de welke zich ook den opper awrang kaja van dit Eiland bevond. De Kommandant met nog eenige der officieren, alsmede een groot gedeelte onzer Equipage waren hier by mede tegenwoordig om het opperhoofd des lands geluk te wenschen, met zyne Christelyke Echtverbindtenis. Een groote zitsche sprij was by die gelegenheid door of van wegen den Gouverneur aan dezen Regent present gedaan, met het afdruksel van 's Konings wapen in het midden van dezelve, die dan ook terstond in stede van een kap boven den Predikstoel werd uitgespannen. Het schoolwezen was mede alhier in een zeer goeden staat alzo de opper awrang kaja veel prys steld, op het onderwys van zyn volk, zelfs nog eenige jaren te voren, eer wy hem nog een onderwyzer van Ambon hadden kunnen toezenden, had hy reeds voor zijn eigen rekening iemand laten opsporen, die in staat was om onderrigt, alleen maar in het lezen te geven, en om des Zondags den kerkedienst waar te neemen, in welke belangstelling ik dan ook veel genoegen nam, en hem verder aanmoedigde om daarin getrouw voorttegaan. Des namiddags bragt onzen Onderwyzer de kinderen der Gemeente tot mij, die reeds in staat waren om in het N.T. te lezen, by welke gelegenheid ik ook eenige traktaatjes, van onzen drukpers, alsmede nog eenige anderen Maleische boeken uitdeelde aan die genen die vlot lezen konden, waar mede zy zeer vereerd en verblyd waren. De zucht na onderwys op dit Eiland scheen my toe veel grooter te zyn dan op eenige andere plaats alhier in de Arows. De Muhamedanen hebben alhier ook een zeer kleine Kampon, met een soort van Musque in deszelfs midden, maar toonen echter geen het minste vijandschap tegen de Christenen gelyk in vorige jaren.⁵⁰ Na myn dienstwerk aldaar geheel verrigt te hebben, vertrok ik weder naar Meykor en Wangel alwaar nog eenige persoonen op de bediening des H. doops wachtende waren, die ik dan na nog vooraf een korte oefening over dit leerstuk gehouden te hebben, ook gaarne aan hun bediende. Den volgende morgen ons vertrek van daar bepaald zynde, zoo verzocht ik dat zy zich dan vroegtijdig in de kerk vergaderen zouden om aldaar afscheid van hun te nemen, by welke gelegenheid, ik dan deze kleine Gemeente met deszelfs onderwyzer in de bescherming des Heeren aanbevolen hebbende, zy my gezamenlyk na het strand begeleide, alwaar den opper awrang kaja gereed lag om my met zyn vaarttuig naar boort te brengen, en wy vertrokken dan ook van daar nog dien zelfden dag naar het Eiland Wadjir, alwaar zich tot nog toe geene Christenen bevinden, dan maar alleen een kleine Islamsche Negery. Ik gaf tot een geschenk nog eenige Arabische N.T. die aldaar ook met veel genoegen zijn aangenoomen, zoo ook op het Eiland Banda 8 a 10 van dezelve, die onze djuro bahasa⁵¹ of Muzelman aldaar met veel genoegen aan zyne geloofsgenooten uitdeelde. Voor ons vertrek uit de Arowsche Eilanden, hebben wy nog bevonden, dat de geheele bevolking van dezelve

50 Deze kampong bevond zich te Ujir (Wadjir), volgens Kam's verslag aan Merkus (zie noot 7).

51 djuro bahasa – tolk.

begroot wordt, op circa *zeventien duizend zielen*, als het Eiland *Wadjir* 200, *Wöhoe* 1500, *Wammer* 250, *Meijkor* 150, *Workaij* 3000, *Tranoe* 4000 en *Wattelea* 6000.⁵²

Wy verlieten dan op den 8 September deze Eilanden, en kwamen twee dagen daarna voor de Eilanden *Larat* en *Tenimbar*, alwaar wy ons tot op omtrent het einde der maand moesten ophouden, om mede naar een Engelsch vaartuig te verneemen dat aldaar op groot Timor gestrand en afgeloopen was en waar van men vermoede dat nog twee personen zouden ontkomen en in leven zijn,⁵³ alle poging die men tot dat einde aanwende, waren echter vruchteloos, by welke gelegenheid wy dan ook nog een man van onze Europeesche Equipage verlooren hebben, die met een pyl uit het digte bosch niet ver van strand getroffen werd, en niet lange daarna aan zyne wonde overleed.

Ik ben nog in dien tusschentyd op de beide Eilanden *Larat* en *Tenimbar* geweest, al waar het Heidendom nog in een dikken nacht van onwetendheid bedolven ligt, zelfs geen denkbeeld van regelmatige afgoderij kon men in hun ontdekken, alleen omtrent juist in het midden hunner Kampongs stont een lage paal, waarop wy een vers hoender ei zagen leggen, en op de vraag tot welk een einde daar zy daar op lag, begonnen zy te lagchen even gelyk onnozele kinderen, daar zy ons niet verstaan konde, zijnde de Maleische taal aldaar geheel onbekend, naderhand vernamen wy evenwel, dat zulks dienen moest, tot herstel van iemand die zeer ziek was. Hunne lyken begraven zy niet, maar leggen dezelve op vier staken na by het zee strand of hangen dezelve in een soort van hangmatten aan dikke benden takken der boomen in de nabyheid hunner Negeryen. Deze lyken worden wel voorzien van lynwaat, terwyl de levende geheel naakt daar henen gaan alleen van een zoo genaamde dajakker voorzien om hunne schaamte te dekken, ook laten zy het niet aan vruchten ontbreken, die in een

52 Kam aan Merkus (zie noot 7): “De opgave met opzigt tot de voortplanting van die leerbegrippen in de Aroesche eilanden in het rapport van den Heer Bik hebben wij bevonden wat overdreven te zijn, daar behalven nog een zeer kleine campong op Wokam slechts deze leer zijn toegedaan die dan tot Wadjir en nog maar op eene negorij aldaar zich bepaald, en de overige inwoonders der Aroenesche eilanden in de achterlanden of in de oostelijke deelen daarvan nog alle heidenen zijn. De bevolking in het generaal wordt berekend op tusschen ach[t]tien en negentien duizend zielen, waarvan de opgave in elk eiland in het bijzonder wel nader aan UwHedG. door de beide Heeren Kolff en Dielwart in hunne rapporten bekend gesteld, wel nader blijken zal. De christenbelijders in die eilanden zijn tot nog toe ook maar zeer klein in aantal, hetwelk niet meer dan op tusschen vier- en vijfhonderd zielen kan bepaald worden. [– – –] Het generaal getal dergenen, die zoowel op de Zuid Wester als op deze eilanden den H. Doop ontvangen hebben, bedraagt nagenoeg negenhonderd personen, groot en klein. Het H. avondmaal heb ik nergens kunnen bedienen vanwege de diepe onkunde, die met opzigt tot de ware beteekenis daarvan nog onder deze volkeren plaats heeft.” Zie A.J. Bik, *Dagverhaal eener reis, gedaan in het jaar 1824, tot nadere verkenning der eilanden Keffing, Goram, Groot en Klein Kei en de Aroe-eilanden* (Leiden 1928). Tutein Nolthenius verwijst naar een artikel dat aantoonst dat het 10e (v.a. p. 170), 11e en 12e hoofdstuk uit Kolff’s *Reize* vrijwel woordelijk uit Bik’s boek overgenomen. Zie W. Ruinen, *Overzicht van de literatuur betreffende de Molukken*, dl 1 (1550-1921) (Amsterdam 1928); spec. A.B. Tutein Nolthenius, *Overzicht van de literatuur betreffende de Molukken (exclusief Nieuw Guinea)*, dl 2 (1922-1933) (Amsterdam 1935) 32. Zie “Iets over Kolff’s Reize door den Molukschen Archipel” in: *Indisch Magazijn*, II (1845) 100-108.

53 “Een Engelschman, gevangen op de Tenimber-eilanden”, *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 2de serie, I, dl 1 (1884) 448-449, geeft een kort relaas van een schipbreuk van een Engelse brik op de kust van Tanimbar in 1822. De gehele bemanning werd vermoord, op twee matrozen na, waaronder een zekere Joseph Forbes. Deze werd daarop 17 jaar, tot 1839, op Tanimbar gevangen gehouden. Deze kwestie wordt ook genoemd in een notitie van J.E. Bernard, wnd magistraat te Ambon, gedateerd 2/6/1827, ANRI, Archief Ambon 1062.

genoegzame hoeveelheid rondom het lyk worden opgehangen, en wanneer dezelve bedorven zyn, zoo worden die wederom met versche vruchten verwisseld, en wanneer dan eindelyk het lyk geheel verteerd is, dan word het hoofd doorgaans daar van afgenoomen, en in de woning der overblyvende zorgvuldig bewaard, terwyl de overige deelen van het zelve verder aan hun lot worden overgelaten. Gaarne had ik een paar aankomende jongelingen van deze Tenimbareesche natie naar Ambon willen medeneemen, om te beproeven in hoe ver zy voor onderwys zouden vatbaar zyn, met oogmerk, om dezelve daarna weder na hunne Eilanden te rug te zenden, onder opzicht van een onzer Amboneesche onderwyzers, maar de verkleefdheid aan hun eigen Vaderland was daar toe te sterk; evenwel kwamen zij bij ons aan boort, om hunne vruchten tegen andere kleinigheden in te ruilen, maar hunne vrees om hun land te verlaten was zoo groot dat toen wy eenmaal van ons anker dreven, en dus genoodzaakt waren zeil by te zetten daar wy reeds meer dan een halve mijl uit de wal in open zee waren, sprong een van hun over boord en zwom dadelyk weer naar het strand, waardoor ik dan ook zag dat het onmogelyk zijn zou om iemand van daar vrijwillig mede te kunnen neemen. Er bevond zich evenwel nog een man op het Eiland Larat (hetwelk alleen maar met een straat van Tenimbar is afgescheiden) die zy David noemden, hoewel nog ongedoopt zijnde, die ook te Banda geweest was; - deze verstond en sprak het Maleisch zeer wel, en zeide mij dat indien wy te eeniger tyd iemand van Ambon wilden zenden, om aldaar onderwys te geven, hy zoo iemand dan wel onder zijn bescherming wilde neemen. Ook toonde hij mij nog een kleine zak of hand Bijbel met de Psalmen in rym, en hoewel hij daar niet in lezen kon, zoo had hy denzelve evenwel als een gedachtenis, aan den Godsdienst der Christenen tot nu toe zorgvuldig bewaard.

Onder dat alles riep myn hart uit: O! Heer, zendt Uw licht en Uwe Waarheid toch eenmaal in deze duistere landen, dat die hun geleide en brenge tot de kennis der zaligheid.

Gedurende ons lang verblyf aldaar alsook op meer anderen plaatzen, hield ik my onleedig met de vertaling van het dagboek van Buhelsky uit het Engelsch in het Maleisch, en het welk ik ook eerlang onder onze Maleijers hoop uittegeven, het welk in zich een schat van dagelyksche opwekking bevat.⁵⁴

In het begin van October verlieten wy dan eindelyk deze ruwe en akelige plaatzen der aarde, en zetten onzen kurs verder voort naar Banda, van waar wy (na aldaar nog eenigen dagen vertoeft te hebben) circa medium October onze Ambonsche baai weder inliepen, na eene afwezigheid van nagenoeg vyf maanden.

Het aantal der gedoopte zoo bejaarde als jonge kinderen op dezen geheelen tocht is niet meer dan ruim *negenhonderd* zielen. Het H. Avondmaal heb ik ook nergens kunnen bedienen, van wegen de onkunde die er nog onder de Christenen in deze zoo verafgelegen plaatzen gevonden word.

Na slechts eenige dagen in myne vreedzame woning uitgerust te hebben, zoo begaf ik mij nog voor het einde dezer maand op reis naar onze meer nabygelegen Eilanden *Nusalaut*, *Saparua* en *Haruku* als zynde thans de stille tyd, in welke men dezen reis moet waarneemen, en ook ten anderen, om dat

54 Die Maleise editie verscheen onder de titel *Ingatan sasahary deri dalam Kalam Allah jang berguna akan natsihhet dan panghiboran pada sakalyen awrang mesehhy* (Tertara di Ambon 1830). Zie Enklaar, *Joseph Kam*, 172-173.

onze Inlandsche Christenen aldaar gewoon zijn, de bediening der beide Bondzegelen⁵⁵ aldaar te genieten, het voor hun ditmaal te belangryker was, daar reeds velen myne aankomst in twyfel getrokken hadden, vernoomen hebbende, dat ik dit jaar een reis naar de Zuid Oost en Zuid Westeer Eilanden ondernoomen had.

Het bestek van dit rapport laat echter niet toe, om een breedvoerig verhaal daar van aan Ulieden medetedeelen, het zal U evenwel verblyden, om U mede bekend te maken, dat ik op deze laatste reis, nog een aantal van zestien persoonen uit het Heidendom (op de belydenis hunnes geloofs in onzen Zaligmaker) met het H. doop water heb mogen besprengen, behalve nog een aantal van ruim zeshonderd kinderen van onderscheiden ouderdom uit onze Christen-Gemeente in dien omtrek; ook is het aantal der ledenmaten, met ruim twee honderd persoonen van beider kunne, vermeerderd geworden, door het doen van belydenis.

Ik gevoelde my op deze laatste reis byzonder gesterkt en opgewekt door den bystand van Hem die gezegd heeft, Ziet ik ben met U lieden alle de dagen enz.

In de Negery Ouw, op het Eiland Saparua vond ik tot myne blydschap de kerk die door den opstand in 1817 verwoest was, nu wederom in zoo verre hersteld, dat ik de beide Gemeenten (als die van Ulat mede) met de Heilige Bondzegelen heb kunnen bedienen; welker aantal thans tot op 1500 zielen kan begroot worden.⁵⁶

Te Porto en Harija was men ook reeds bezig om den grondslag van een nieuwe kerk te leggen, dit werk had evenwel nu voor eenigen tyd stilgestaan, door de thans plaats hebben[de] werving, alzo velen der werklieden dienst genoomen hadden.⁵⁷ Zy waren desnietteenstaande, evenwel voornemens, om dat werk voort te zetten, en zich van anderen werklieden te voorzien.

Op het Eiland Haruku, in de Negery Hulaliwa alwaar mede de kerk der Christenen door onze Nederlandsche gewapende zee en land magt in 1817 in de asch was gelegd, waren de inwoners van die Negerij nu ook wederom werkzaam om materialen (bestaande in kalk, steen en werkhout) aan te voeren, om een nieuwe kerk op te bouwen. De aankomst van Zyne Exellentie den Heer Gouverneur Generaal in de Molukkos in 1824, en hoogst deszelfs reis met Mevrouw de Baronesse van der Capelle door de beide Eilanden *Haruku* en *Saparua*⁵⁸, heeft zeer veel toegebracht, om het vertrouwen met opzigt tot de goede gezindheid van het Nederlandsche Gouvernement, tot de ingezetene dezer Eilanden met nadruk op te wekken, te meer daar Zyne Exellentie, als ook Mevrouw de Baron-

55 *I.e.* doop en avondmaal.

56 Over de Patimura-opstand in 1817, zie “Nederlandsch Indië in 1817. § 7. De Moluksche Eilanden”, in *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jrg. 23, dl 1, afl. 5 (1861) 339-348; J. Olivier, *Reizen in den Molukschen Archipel, naar Makassar enz., in het gevolg van den Gouverneur-Generaal van Nederland's-Indië in 1824 gedaan* 2 dln (Amsterdam 1834 1837) 213-245; P.H. van der Kemp, “Nicolaus Engelhard”, *Indische Gids*, jrg 32 (1910) II, 1009-1026; zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, 48 vlg. Voor literatuuroopgaaf, zie *ibidem*, 48, voetnoot 39.

57 Waarschijnlijk is bedoeld de werving van soldaten voor het Indisch leger.

58 Zie “Beknopt Overzicht der Reize van den Gouverneur Generaal G.A.G.Ph. Baron van der Capellen, naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in den Jare 1824”, *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, jrg. 2, dl 2 (1839) 648-658; “Het journaal van den baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukko's”, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jrg 17, dl 2 (1855) 281-315, 357-396.

nessen, by die gelegenheid, een aantal Maleische Bybels, alsmede eenige Psalmboeken, eigenhandig aan de opperhoofden des volks, en aan deszelfs vrouwen hebben uitgedeeld, al het welk eene weldadige indruk op dezelve heeft nagelaten, zelfs op het Eiland Nussalaut in de Negery Titawaay, het welk mede onder Saparua resorteert, heb ik gezien, dat men reeds ver gevorderd was, met het opbouwen van een groote steene kerk, die nagenoeg tot aan het span werk was opgemetzeld, en waarin ik by leven en welzyn, het volgende jaar, myn dienstwerk [hoop] te zullen kunnen volbrengen. De begeerte naar onderwys is op vele plaatsen zeer toegenoomen – in het begin van Maart hebben wy ook wederom twee onderwyzers of inlandsche medehelpers naar het Eiland Banda afgezonden, die zich in hunne oefening op ons Ambons Instituut zeer bevytigd hebben, en ik heb reeds van hun een brief ontvangen waar in zy melden van de Gemeente waarin zy werkzaam zyn, zoo wel op Banda als te Rosagyn, alsmede dat zy daar met zeer veel toegenegenheid ontvangen zyn geworden.⁵⁹

Nog drie anderen zyn in de Maand April van hier vertrokken, als een naar het Eiland Lety, een naar Mowa, en een naar de Arowsche Eilanden, ook dezen hebben zich op ons Instituut ruim twee jaren lang met allen vlyt geoefend, waar van ik mede veel goeds mag hopen. De Gemeente aldaar in welke ik gedurende mijn verblyf op gemelde Eilanden velen personen in gevorderde jaren, als mede een ruim aantal kinderen den H. doop heb mogen toedienen, waren zeer verlangende naar den dag hunner aankomst, te meer daar zij reeds zoo lang van Christelyk onderwys verstoken waren.⁶⁰

Het aantal der Gedoopten over 1825 bedraagt nagenoeg *twee duizend vyf honderd en zestig personen*, onder welke zich ruim 750 volwassenen personen bevinden, en de overige kinderen van onderscheidene ouderdom.

59 Hier is sprake van het door Kam in 1819 te Ambon opgerichte “Instituut tot opleiding van bekwame medehelpers”, een kweekschool voor onderwijzers-evangelisten. Abituriënten van deze opleiding werden op scholen en als voorgangers in gemeenten geplaatst. Enklaar, *Joseph Kam*, 57; *EA 1825*, 225. Deze school werd opgericht, nadat het NZG-bestuur in 1815 had besloten “om gedurende dit jaar onderzoek te doen naar zoodanige geschikten personen uit de bekeerde Heidenen, welke aan de Uitbreiding van het Euangelie konden bevorderlijk zijn, en daartoe verder zouden kunnen opgeleid worden”, sub 20 juli 1815, “NZG Acte boek D”, fol. 426, art. 16, ARvdZ 30.

60 Aan Merkus (zie noot 7) schrijft Kam: “Op onze terugtogt van daar hebben wij nog voor een paar dagen Banda aangedaan, bij welke gelegenheid mij de Heer Camphuijzen verzocht, om aan de vacaturen der Maleidsche schoolmeesters te willen gedenken en zoo spoedig mogelijk daarin te voorzien, waarvan ik dan ook terstond bij mijne aankomst alhier aan den Heer Moorrees en de Heer Paape heb kennis gegeven, ten einde zoo spoedig mogelijk daarin te voorzien. Met opzigt tot de onderwijzers die reeds werkzaam zijn zoowel in de Z.W. als Z.O.ter eilanden, moet ik nog aan UwHoogEdG. informeren, dat tot dus verre op de eerst gemelde eilanden door ons genootschap alhier zijn afgezonden als één op het eiland Makisser, één te Roma, een op Dama en een op Letti. Daarentegen diegenen welke nog ontbreken, zijn als volgt: 2 op het eiland Letti, 1 op Mowa, 1 op Wetter, 1 op Lakor, 1 op Luwan, 1 op Saramate en 1 op Baber, dus nog 8 in aantal. Op de Arowesche eilanden zijn reeds drie werkzaam, alwaar echter ook nog een ontbreekt, als zijnde op het eiland Wokan; aldus te zamen genomen 7 die reeds werkzaam zijn, en 9 die nog ontbreken.” J.H.J. Moorrees; 1821 hoofdadministrateur te Ambon en schoolopziener; 1825 tevens president van de Raad van Justitie te Ambon; 1829 belast met het beheer der pakhuizen te Ambon; 1830 2e resident van Ternate; 30/4/1831 overgave van bestuur Ternate; J.R. Paape, vanaf 1822 gouvernementsecretaris te Ambon; vanaf 1826 lid van de Raad van Justitie; tot 1828 was hij tevens schoolopziener; sedert 1829 vervulde hij de functie van assistent-resident, het eerst te Ambon en vanaf 1830 te Hila en Larike.

Ik heb over het geheel genoomen met veel genoegen myne reize en dienstwerk in het afgeloopen jaar mogen volbrengen, in het vast vertrouwen op de getrouwe belofte van onzen Heer, die wy vinden [in] Jes. 55 : 10, 11. Deze beloften zou voorzeker in een ruimer maat aan ons vervuld zyn, ware het niet dat het ons nog ontbrak aan een genoegzaam aantal bekwame zendelingen, die vooral op de afgelegene Eilanden om de Zuid West en Zuid Oost gelegen, onder inwachting van des Heeren zegen, zoo veel goeds zouden kunnen stichten, waar van wy reeds proeven hebben op het Eiland Makisser, alwaar onzen Broeder J.J. Bär met zoo veel blyken van toegenegenheid ontvangen is.⁶¹ Er behoorde op elk dezer Eilanden, die ik in 1823 en nu weder in 1825 bezocht heb, ten minsten een a twee Zendeling-Broeders werkzaam te zijn, maar ook in deze betaamd het ons op het heil des Heeren te hopen.⁶²

En nu eindelyk zoude ik hier nog een relaas of kort verslag van myne reis over het gebergte van dit Eiland en de strand Negeryen om de kust van Hitu gelegen, behooren by te voegen, ware het niet dat Broeder Hellendoorn my daar in vergezeld had, en op zich nam, om des aangaande een ampel rapport aan U lieden over te leggen.⁶³

Het aantal onzer inlandsche kweekelingen die zich na het vertrek der laatst afgezondene vyf broeders onderwyzers, nog op het Institut bevinden, bestaat in slechts zes personen, evenwel hebben zich nog onlangs eenige aangemeld, om onderweezen te worden.

Mogt nu den zegen des Heeren onzen pogingen blyven vergezellen tot zulke heilzame einde, en het is in dat vertrouwen, dat ik de eer heb mij met ongeveinsde hoogachting te noeme Uwen liefhebberende Medebroeder.

Afkortingen

ANRI	Arsip Nasional Republik Indonesia (Jakarta)
ARA	Algemeen Rijksarchief (Den Haag)
ARvdZ	Archief van de Raad voor de Zending der Ned. Herv. Kerk (Oegstgeest)
DZOK	Documentatieblad voor de Geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken
EA	Extract Acten [van het NZG]
GG	gouverneur-generaal
HB	Hoofdbestuur
MvK	Ministerie van Koloniën

61 De eerste twee journalen van J.J. Bär, gedateerd resp. 30 okt. 1825 en 29 maart 1826 zijn niet bewaard gebleven. Doch blijkens de vele eilandbewoners die Bär geluk kwamen wensen met het nieuwe jaar 1826, stelde men zijn komst zeer op prijs. Zie sub 1 jan. 1826 in “Dagverhaal van den zendeling broeder J.J. Bär op het Eiland Makisser, van den 1ten Jenner tot den 1ten Julij 1826”, 13/10/1826, ARvdZ 18/1.

62 Voor een verslag van de verdeling in 1828 van de werkterreinen in de Zuidwester-eilanden over een aantal Europese zendelingen (H.A.F. Wieënkötter, G. Heimering, W. Karbe, A. Dommers, J. Höfker (Höveker), C. Terlinden, J. Verhaag, W. Luijke en enkele anderen), zie de sub 25 en 27 maart 1828 in “Dagboeken van W. Luijke”, ARvdZ 18/34.

63 Zie G.J. Hellendoorn a. [J. Moll?], 30/1/1826, ARvdZ 64/1.

NZG
wnd

Nederlandsch Zendeling-Genootschap
waarnemend

*Verslag van een reis naar de Zuidwester- en
Zuidooster-eilanden (Zuid-Molukken) door
Joseph Kam (1825)*

www.cgfdejong.nl

Chr.G.F. de Jong
M. van Selm